

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра банківської справи
(найменування кафедри)

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

(підпис)
“ ____ ” _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
за освітньою програмою «Міжнародний банківський бізнес»
на тему: «Розвиток платіжних систем в сучасних умовах»

Виконавець:

студент 43 групи факультету
фінансів та банківської справи
Бадін Максим Дмитрович

/підпис/

Науковий керівник:

к.е.н., доцент
Гаркуша Юлія Олександрівна

/підпис/

Одеса 2024

АНОТАЦІЯ

Бадін М.Д. «Розвиток платіжних систем в сучасних умовах»
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра зі
спеціальності «072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
за освітньою програмою «Міжнародний банківський бізнес»
Одеський національний економічний університет.
м. Одеса, 2024 рік

У роботі розглядаються теоретичні аспекти функціонування платіжних систем. Виділені характерні ознаки національних платіжних систем. Досліджено правове забезпечення функціонування платіжних систем. Проведений аналіз діяльності національних платіжних систем. Досліджено рівень розвитку ринку карткових рахунків. Визначено проблеми функціонування платіжних систем та запропоновано шляхи їх вирішення. Виявлено перспективи розвитку платіжних систем в Україні.

Ключові слова: платіжна система, безготівкові розрахунки, система електронних платежів, ринок платіжних карток, платіжна картка.

ANNOTATION

Badin M.D. "Development of payment systems in modern conditions"
Qualifying work on obtaining a bachelor's degree in the specialty
«072 "Finance, banking and insurance»
for the educational program «International banking business»
Odessa National Economics University
Odessa, 2024.

The paper considers the theoretical aspects of the functioning of payment systems. Characteristic features of national payment systems are highlighted. The legal support for the functioning of payment systems has been studied. The analysis of the activity of national payment systems was carried out. The level of development of the card account market was studied. The problems of the functioning of payment systems are identified and ways of solving them are proposed. Prospects for the development of payment systems in Ukraine have been identified.

Keywords: payment system, non-cash payments, system of electronic payments, payment card market, payment card.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	7
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	7
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ	7
1.1. Теоретичні аспекти функціонування платіжних систем	7
1.2. Засади функціонування національних платіжних систем	12
1.3 Нормативно-правова база функціонування національної платіжної системи в Україні	17
Висновки до розділу 1	25
РОЗДІЛ 2	28
АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПЛАТІЖНИХ	28
СИСТЕМ В УКРАЇНІ	28
2.1. Оцінка діяльності системи електронних платежів	28
2.2. Аналіз діяльності систем масових платежів в Україні	34
2.3. Дослідження розвитку ринку платіжних карток в Україні	39
Висновки до розділу 2	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 3	51
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ.....	51
ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ.....	51
3.1. Зарубіжний досвід функціонування платіжних систем.....	51
3.2. Проблеми та перспективи розвитку національних платіжних систем в Україні	56
Висновки до розділу 3	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Платіжні системи та системи розрахунків грають ключову роль у функціонуванні економіки будь-якої країни, включаючи Україну. Вони забезпечують можливість суб'єктам економіки здійснювати переказ грошових коштів та виконувати розрахунки за зобов'язаннями, що виникають у процесі економічної діяльності. Надійні та ефективні платіжні системи є гарантією стабільності банківської системи та економіки в цілому.

У сучасній банківській системі України відбувається жорстка конкуренція між банками за нові сегменти ринку платіжних карток. Цей ринок важливий для ефективної роботи платіжної системи країни, яка задовольняє потреби населення у безготівкових оплатах за покупки та послуги. Україна активно інтегрується у світовий платіжний простір, а Національний банк України встановив Національну систему масових електронних платежів з метою сприяти безготівковим розрахункам серед населення країни.

Багато наукових досліджень присвячено аналізу Національної системи масових електронних платежів. Ці дослідження розкривають особливості національної платіжної системи та пропонують ідеї для її подальшого розвитку. Ця тема викликає значний інтерес серед вітчизняних економістів, які вивчають теоретичні аспекти платіжних систем України, їхній розвиток та роль у економіці країни.

Метою дипломної роботи є дослідження та удосконалення теоретичних та методичних основ розвитку міжнародних та вітчизняних платіжних систем

Відповідно до поставленої мети перед нами постають такі **завдання**:

- Визначити теоретичні аспекти функціонування платіжних систем
- Дослідити засади функціонування національних платіжних систем
- Вивчити нормативно-правову базу функціонування національної платіжної системи в Україні
- Оцінити діяльність системи електронних платежів

- Проаналізувати діяльність систем масових платежів в Україні
- Дослідити розвиток ринку платіжних карток в Україні
- Дослідити зарубіжний досвід функціонування платіжних систем
- Визначити проблеми та перспективи розвитку національних платіжних систем в Україні

Об’єктом дипломної роботи є процес функціонування платіжних систем.

Предметом дипломної роботи є теоретичні та практичні основи функціонування міжнародних та вітчизняних платіжних систем

Методи дослідження:

- табличний метод, що вбачає у собі формування даних в таблиці, та формування зведених таблиць на основі вже побудованих;
- графічний метод – графічна інтерпретація досліджуваної проблеми та подання інформації у вигляді графіків, діаграм, рисунків, схем тощо;
- комплексний аналіз нормативно-правої бази України;
- метод власних спостережень, що був використаний для формування вихідної гіпотези про стан платіжних систем в Україні.

Інформаційна база дослідження. Статистичну і фактологічну основу дослідження складають закони України, постанови та декрети Кабінету Міністрів України, укази Президента України, нормативні документи Національного банку України, банківських установ, підприємств, а також статистика світового банку складають статистичну і фактологічну основу дослідження. Теоретичну основу дослідження складають наукові статті вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукова новизна дослідження. Дослідження охоплюють огляд та аналіз новітніх технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект, великі дані тощо, і їх вплив на розвиток платіжних систем. Дослідження включає аналіз впливу глобалізації та міжнародної торгівлі на розвиток платіжних систем, зокрема в контексті міжнародних платежів та валютних операцій.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть служити основою для розробки стратегій та планів розвитку платіжних систем для фінансових установ, урядових органів та підприємств. Також розуміння новітніх технологій та їхнього впливу на платіжні системи може допомогти у вдосконаленні інноваційних продуктів та послуг в цій галузі, таких як мобільні платежі, електронні гарантії тощо.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Теоретичні аспекти функціонування платіжних систем

Платіжна система становить основу національної економіки і є ключовим компонентом фінансово-банківської системи. Аналіз досвіду розвинутих країн дозволяє зрозуміти, що ефективна організація платіжної системи сприяє поліпшенню функціонування грошово-кредитних відносин, здійсненню міжнародних валютних розрахунків та ефективному розвитку економіки країни. Платіжні системи відіграють невід'ємну роль у більшості економічних трансакцій, які включають обмін грошової вартості на різноманітні послуги, товари або фінансові активи.

Економіка будь-якої сучасної держави складається зі складної мережі взаємовідносин між різними господарюючими суб'єктами. Ці взаємовідносини базуються на платежах і розрахунках, які є основою для задоволення взаємних зобов'язань і вимог. Платіжна система країни відіграє ключову роль у цій мережі, оскільки через неї реалізуються різноманітні економічні можливості. Вона забезпечує ефективну та безперебійну оплату за товари, послуги та інші господарські операції, сприяючи розвитку ринкових відносин і забезпечуючи функціонування економіки в цілому.

Аналіз зафіксованих визначень поняття «платіжна система» в різноманітних енциклопедичних виданнях [1, с.127, 2, с.34] і словниках [3] свідчить про присутність певних дефініцій та відсутність єдності в наукових підходах.

Згідно з Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», платіжна система визначається як не лише платіжна організація, але й як сукупність відносин, що виникають між учасниками цієї системи під час проведення переказу коштів. Обов'язковою функцією платіжної системи є

проведення переказу коштів між учасниками, що створює основу для функціонування економічних відносин і сприяє обміну матеріальними цінностями в рамках країни та за її межами [4].

За визначенням, поданим у Енциклопедії банківської справи України, платіжна система охоплює сукупність різноманітних платіжних інструментів, банківських процедур та міжбанківських систем переказу коштів. Вона включає інституційні, процедурні та організаційні механізми та правила, які забезпечують розвиток грошового обігу, регулювання боргових зобов'язань і виконання розрахунків у ринковій економіці між суб'єктами господарської діяльності [1, С.130]. Варто звернути увагу на те, що уважне ознайомлення із запропонованою характеристикою демонструє непомірне багатослів'я, а також відсутність характерної для більшості енциклопедичних видань сухої логіки.

Визначення платіжної системи, запропоноване Г.Л. Вознюком, А.Г. Загороднім та Т.С. Смовженко, включає дві основні складові. По-перше, це система переказу грошових коштів між банківськими та іншими фінансовими установами. По-друге, це організація платежів між членами та учасниками системи, а також відносин, що виникають при розрахунках за операціями, що здійснюються за допомогою платіжних карток цієї системи [3, с. 311].

Юридична енциклопедія пропонує зрозуміле визначення платіжної системи як сукупності платіжних організацій та взаємин між ними під час проведення грошових переказів та інших банківських операцій [2, с. 118].

Іноземні спеціалісти трактують платіжну систему як сукупність грошей, що необхідні для виконання зобов'язань, які утворюються внаслідок реалізації економічної діяльності [5].

Поняття «платіжна система» широко використовується в публікаціях, що стосуються банківських розрахунків. Деякі фахівці у цій сфері визначають цей термін як «сукупність механізмів, необхідних для виконання зобов'язань, які беруть на себе господарські суб'єкти під час придбання матеріальних та фінансових ресурсів» [6]. До цих механізмів відносяться «установи, що надають платіжні послуги, укладені договірні взаємозв'язки між

зацікавленими сторонами, а також різноманітні інструменти, включаючи канали зв'язку, які використовуються для передачі платіжних настанов та інформації» [7, с.501].

Основні принципи функціонування платіжних систем та взаємовідносин у сфері переказу грошових коштів укладені в законодавстві України, таких як «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про поштовий зв'язок», «Про електронний цифровий підпис», а також у відповідних міжнародних правових актах. У межах країни обробка та передача документів на переказ коштів можуть здійснюватися за допомогою міжнародних та внутрішньодержавних платіжних систем, які діють на її території. Порядок діяльності платіжної системи, крім внутрішньобанківської, встановлюється правилами, які розробляє відповідна платіжна організація, яка входить до платіжної системи.

Внутрішньобанківська платіжна система операціонує відповідно до внутрішніх положень банківської установи та вимог чинного законодавства України. Правила функціонування таких систем визначають організаційну структуру, умови участі, процедури вступу та виходу, порядок проведення та здійснення платіжних операцій, а також вирішення конфліктів між учасниками та користувачами, систему захисту інформації, управління ризиками та процедури реконсиляції [4].

Процес розробки платіжної системи зображено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Процес розробки платіжної системи

Джерело: складено автором за матеріалами [8, с.12]

При розробці і впровадженні платіжної системи необхідно враховувати відповідність системи вимогам, що встановлені для неї.

Виділяють сім основних вимог, яких повинні дотримуватися платіжні системи [8, с.13]:

- оперативність;
- ефективність;
- економічність;
- безпека;
- зручність;
- надійність;

– потреби оптимізації.

«Здійснення переказу коштів є неодмінною функцією, яку повиненна виконувати платіжна система» [4]. При створенні платіжної системи важливо розробити і дотримуватися загальних правил обслуговування та функціонування платіжних карток, які є складовою цієї системи. Ці правила охоплюють технічні аспекти операцій з картками, такі як авторизація та стандартизація даних, а також фінансові процедури, такі як розрахунки з торговими підприємствами та сервісними установами, тарифи, ставки та взаєморозрахунки між банками.

З погляду структурно-організаційного підходу, ядром платіжної системи є спілка банківських установ, що базується на їхніх зобов'язаннях. У склад платіжної системи також входять підприємства обслуговування та торгівлі, які створюють мережу пунктів обслуговування. Для повноцінного функціонування такої системи необхідні спеціалізовані нефінансові установи, які забезпечують технічну підтримку обслуговування платіжних карток, такі як процесингові та комунікаційні центри, а також центри технічного обслуговування.

Платіжні системи надають підприємствам ефективні інструменти для здійснення фінансових операцій, що сприяє оптимізації їхньої діяльності. Використання сучасних платіжних систем дозволяє підприємствам швидко та безпечно проводити розрахунки з постачальниками, клієнтами та партнерами, що значно підвищує оперативність та надійність їхньої фінансової діяльності. Крім того, впровадження таких систем забезпечує прозорість і контроль за грошовими потоками, знижуючи ризики шахрайства та фінансових втрат. Теоретичні аспекти функціонування платіжних систем включають вивчення механізмів взаємодії між учасниками ринку, аналіз нормативно-правової бази та оцінку економічної ефективності таких систем. Розуміння цих аспектів дозволяє підприємствам краще адаптуватися до ринкових умов, впроваджувати інноваційні рішення та підтримувати високу конкурентоспроможність на національному та міжнародному рівнях.

1.2. Засади функціонування національних платіжних систем

При аналізі особливостей роботи платіжних систем важливо враховувати, що їх функції є вивідними та залежать від поставленої мети при їх створенні. Платіжні системи з внутрішньодержавним спрямуванням можуть мати відмінні визначення від міжнародних аналогів, що пояснюється рівнем їхньої діяльності.

Існують різні види та принципи платіжних систем, але основне правило для виходу на офіційний ринок — проходження сертифікації PCI DSS відповідно до міжнародних стандартів та отримання відповідної категорії. У глобальному контексті всі платіжні системи поділяються на такі категорії:

1. Внутрішньодержавні: Працюють виключно в межах конкретної держави, підтримуючи фінансову стабільність місцевого ринку та сприяючи розвитку малого і середнього бізнесу.

2. Міжнародні: Дозволяють здійснювати розрахунки по всьому світу, що робить їх найпоширенішими та найпопулярнішими серед користувачів.

3. Віртуальні: Включають криптовалюти у свої гаманці. Для легальної діяльності повинні отримати ліцензію від НБУ за спрощеною процедурою.

Якщо розглядати структурні відмінності та можливості для клієнтів з різними потребами, то можна виділити наступні пункти. Всі платіжні системи та їх види поділяються на окремі підкатегорії:

1. За фінансовим інструментарієм:

– Системи, які працюють з смарт-картками, де кожна карта відкриває рахунок і дозволяє виконувати різноманітні транзакції, переказувати кошти та зберігати їх на балансі.

– Платіжні системи, які забезпечують грошові перекази в електронному форматі, сприяючи співпраці фрилансерів, посередників та вільнонайманих працівників з іноземними замовниками.

– Робота здійснюється через рахунки у вітчизняних або закордонних банках, надаючи клієнтам доступ до різних фінансових послуг.

2. За різновидом головного суб'єкта фінансової угоди:

– Банківські організації, які можуть надавати послуги кредитування населенню та здійснювати міжбанківські розрахунки.

– Місцеві компанії, які можуть укладати угоди безпосередньо між підприємствами в готівковому або безготівковому форматі.

Для зручності розуміння всі функції платіжної системи розділяють на кілька категорій (рис.1.2):

1. Функції мобільності і універсальності.
2. Функції ефективного управління власними ресурсами.
3. Функції контролю.

Рис. 1.2. Функції платіжних систем

Джерело: складено автором за матеріалами [8, с.14]

Функції мобільності та універсальності платіжної системи спрямовані на оперативне проведення міжбанківських і міжфілійних платежів і мінімізацію витрат, пов'язаних з цим процесом. Ці функції включають автоматизацію обігу грошових платежів у багатофілійних банках, взаємодію з системами електронних розрахунків, регульованих Національним банком, та автоматизацію документообігу. Функція ефективного управління ресурсами включає контроль стану кореспондентських рахунків, позиціонування платежів та вибір оптимального способу здійснення платежу. Контрольно-регулюючі функції включають контроль виконання вимог для проведення

грошових платежів та моніторинг зовнішніх платежів банківської установи. Ці функції визначають загальну дворівневу структуру функціонування внутрішньобанківської платіжної системи (рис. 1.3), яка може бути індивідуалізована залежно від потреб.

Рис. 1.3. Структура дворівневої внутрішньої платіжної системи у світовій практиці

Джерело: складено автором за матеріалами [8, с.15]

Аналізуючи процес функціонування внутрішньобанківської платіжної системи (ВПС) на рисунку 1.3, можна виокремити наступні етапи:

- Прийняття грошового платежу від відправника філіалу та його додаткова верифікація перед відправленням у розрахунковий центр.
- Отримання грошового платежу розрахунковим центром, перевірка правильності введених реквізитів та коректність заповнення грошового платежу.
- Відправлення міжфілійного грошового платежу до філіалу банку-одержувача.
- Переформатування грошового платежу у форматі, необхідному для відповідної платіжної системи.
- Отримання платежів від зовнішньої платіжної системи, їх переформатування та відправлення до філіалу банку-одержувача.
- Отримання грошового платежу у філіалі банку-одержувача та його зарахування на рахунок отримувача грошових коштів.

Під час виконання цих операцій платіжна система має забезпечити:

- Конфіденційність надісланої інформації.

- Захист інформації від змін та модифікацій.
- Передачу повідомлень у розподіленій системі.
- Коректність відображення проведених операцій на відповідних рахунках обліку.

Принципи роботи платіжних систем спрямовані на виконання світових стандартів та базуються на основних кроках:

- Споживач обирає бажану послугу, таку як переказ коштів, покупки в інтернет-магазині або бронювання квитків.
- Запит відправляється до терміналу, який передає його до банку-учасника, що ініціював транзакцію.
- Банк встановлює зв'язок з платіжною системою, яка через закритий шлюз спілкується з банком-емітентом картки, що використовується.
- Після перевірки платоспроможності клієнта банк висилає процесинговому центру підтвердження на списання вказаної суми.
- Останнім кроком термінал оголошує статус операції, забезпечуючи споживачеві отримання бажаної послуги в декілька секунд.

Отже, для виконання цього алгоритму використовується складна система передових технологій, яка включає багато етапів перевірок, підтверджень та переадресацій. Незважаючи на те, що цей цифровий процес може здаватися тривалим, в реальності він займає всього кілька секунд для клієнта. Це стає можливим завдяки повному шифруванню даних та автоматичному обміну інформацією. Такий підхід забезпечує надійний захист клієнтів від хакерських атак та крадіжок особистої інформації.

Функціонування міжнародних платіжних систем (МПС) відбувається на засадах схожих із внутрішньодержавними платіжними системами, але вимагає вищого рівня організації та захищеності. Основна мета МПС – забезпечити грошові платежі між резидентами різних країн та міжнародними організаціями та компаніями. Функціональні можливості МПС можуть бути обмеженими законодавством країн, де вони діють. У більшості випадків

платіжна організація, яка забезпечує функціонування МПС, є банківською установою.

Функціональність платіжної системи дозволяє клієнтам відкривати різновиди рахунків для фізичних та юридичних осіб залежно від їх потреб. Терміни активації карток можуть відрізнятися в залежності від характеру запиту та умов представника. У середньому цей процес триває до 14 робочих днів після подання заявки та надання необхідних документів.

– Щодо отримання картки, фізичні особи можуть скористатися декількома способами:

– Отримати картку безпосередньо у представника обраної електронно-платіжної системи.

– Звернутися за допомогою посередника, який виступає агрегатором фінансових операцій.

Для успішної роботи бізнесу у фінансовій сфері важливо попередньо перевірити характеристики платіжної системи:

– Переконалися у чистій репутації та стійкій позиції на ринку, проаналізувавши відгуки клієнтів та ключові показники порівняно з конкурентами.

– З'ясувати рівень стабільності та сучасності технічного обслуговування.

– Перевірити наявність відповідного сертифіката та легітимність системи.

– Дізнатися про вартість тарифів, спеціальні пропозиції та умови надання послуг.

Отже, роль банківських установ у виконанні платіжних зобов'язань є важливим аспектом ефективного функціонування платіжної системи. Втрата зв'язку між платіжними організаціями та учасниками призводить до недієвності системи. Це вимагає підвищеної організації та відповідальності усіх елементів системи. Центральний банк країни має забезпечувати безперервний контроль за дотриманням норм та правил, надавати

рекомендації щодо вдосконалення та модернізації платіжних систем. Ці дії сприятимуть покращенню функціонування систем на міжнародному рівні.

1.3 Нормативно-правова база функціонування національної платіжної системи в Україні

Правове регулювання платіжних систем в Україні суттєво змінилося з прийняттям у 2021 році Закону України «Про платіжні послуги» [9] й відповідно, втратою чинності Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [10].

Останнім часом нові нормативно-правові акти встановили нові підходи до регулювання платіжних послуг та функціонування платіжних систем. Це стало наслідком значних технічних інновацій на ринку платіжних послуг як в Україні, так і в усьому світі, що призвело до виникнення нових видів послуг, які частково або повністю опинилися поза межами поточного правового регулювання. У цьому контексті національне законодавство потребувало узгодження з актами Європейського Союзу, такими як Директива (ЄС) 2015/2366 про платіжні послуги на внутрішньому ринку. Навіть при наявності воєнного стану, Україна продовжує вдосконалювати свої законодавчі акти в напрямку євроінтеграції. Це вимагає не лише узгодження національного законодавства з законами ЄС, але й створення комплексного правового підходу до регулювання платіжних систем, щоб інтегрувати їх з платіжною системою ЄС. Такий підхід сприятиме якісному використанню правових механізмів у майбутньому.

У своїх міркуваннях О. С. Вовченко звертає увагу на двосторонній вплив євроінтеграції на платіжні системи України. З одного боку, це вимагає відповідності стандартам та вимогам Європейського Союзу, що передбачає впровадження нових технологій, стандартів та правил в безготівкових

платежах, захисті персональних даних та кібербезпеці. З іншого боку, умови євроінтеграції є стимулом для подальшого розвитку платіжних систем. Цей процес може охоплювати створення нових платіжних сервісів та продуктів, які відповідають європейським стандартам та потребам користувачів у безпеці, надійності та ефективності. Крім того, умови євроінтеграції можуть сприяти співпраці між українськими та європейськими платіжними системами, що забезпечить більш ефективний обмін платіжними операціями між країнами [11, с. 49].

Правове регулювання платіжних систем визначено у розділі V Закону України «Про платіжні послуги». Згідно з пунктом 59 частини 1 статті 1 цього закону, платіжна система є системою для проведення платіжних операцій за формалізованими та стандартизованими угодами та загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між її учасниками [9].

Згідно з визначенням, платіжна система має такі ознаки:

- Основною метою її функціонування є виконання платіжних операцій.
- Операції включають процесинг, кліринг та/або виконання розрахунків.
- Всі платіжні операції в межах системи відбуваються між учасниками платіжної системи.

Україна розрізняє внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи згідно з критерієм резидентності оператора. Внутрішньодержавна система оперує під керівництвом резидента та функціонує виключно в межах країни, забезпечуючи платіжні операції в цій територіальній одиниці. У міжнародних системах оператор може бути резидентом або нерезидентом, але діє на території кількох країн, включаючи Україну, для здійснення платіжних операцій між ними. Цей підхід дозволяє чітко визначити міжнародні та національні платіжні системи на основі резидентності оператора.

Наша національна платіжна система створена для того, щоб зробити процес здійснення платіжних послуг, зокрема переказу грошових коштів, більш простим та зручним. Головна мета цієї системи - забезпечити швидкість та зручність у проведенні платежів, об'єднуючи платника та одержувача коштів. Однак, сам процес розрахунку за зобов'язаннями, що включає переказ певної суми конкретному одержувачу, залишається в компетенції банківської системи, за винятком випадків, визначених законодавством.

Національна платіжна система має дві основні складові: роздрібні та оптові платіжні системи, відомі також як системи роздрібних та оптових платежів (LVPS). Роздрібні платежі включають масові щоденні грошові трансакції невеликою сумою, тоді як оптові платежі передбачають великі суми, які часто є терміновими та пов'язані з міжбанківськими розрахунками та операціями на фондовому ринку [12, с. 22].

У сучасних умовах активного поширення цифрових технологій використання електронних платіжних систем стає все більш поширеним. Це зрозуміло, оскільки електронні платіжні системи є безпечним та зручним способом переказу коштів у електронному форматі між різними сторонами. Вони працюють через різноманітні цифрові канали, такі як інтернет, мобільні додатки та інші торгові платформи, і можуть включати в себе різноманітні методи, такі як дебетові та кредитні картки, передплачені картки, банківські перекази та навіть криптовалютні платежі. Електронні платіжні системи пропонують користувачам безліч переваг, включаючи зручність, швидкість, зниження транзакційних витрат, підвищену безпеку (завдяки вбудованим системам захисту від шахрайства) та шифрування даних для збереження конфіденційності. Для підприємств електронні платіжні системи надають ефективний спосіб обробки платежів з меншою кількістю паперової роботи та помилок порівняно з традиційними методами. Крім того, вони сприяють відстеженню інформації про клієнтів для забезпечення кращого обслуговування [13]. Як бачимо, електронні платіжні системи характеризуються достатньою кількістю переваг.

Приміром, компанія PostFinance спеціалізується на цифрових інноваціях у фінансовій сфері Швейцарії та поступово відмовляється від надання традиційних фінансових послуг, замінюючи їх цифровими. Компанія працює переважно на роздрібному ринку фінансових послуг [14]. Інновації та цифровізація мають значний вплив на функціонування платіжних систем, порівняно з традиційними методами здійснення платежів. Постачальники платіжних послуг вдаються до новаторських підходів для підвищення лояльності клієнтів, впроваджуючи нові продукти, послуги та цифрові технології для ініціювання платежів. Зокрема, цифрові технології використовуються для ініціювання та здійснення платежів через голосові помічники, платіжні браслети, месенджери, чат-боти та інші носимі пристрої. Деякі країни, такі як Сінгапур і Велика Британія, активно використовують біометричні технології, такі як розпізнавання голосу та ідентифікація за венами пальців, для забезпечення безпеки та авторизації платежів [15].

М. А. Пожидаєва правильно вказує на проблему відсутності чіткого законодавчого визначення терміну «електронні платіжні системи». Це може призвести до розбіжностей у тлумаченні цього поняття та виникнення спорів, які потребуватимуть вирішення у правовому порядку. Наприклад, до цього часу невирішено, чи можуть фізичні особи – підприємці, які користуються спрощеною системою оподаткування, використовувати платіжний сервіс ПриватБанку, такий як LiqPay, для проведення грошових розрахунків [16, с. 104]. Точно, цей недолік у законодавстві є значною проблемою, особливо в умовах стрімкого розвитку електронних технологій у сфері фінансів. Визначення категорії «електронні платіжні системи» у законодавстві допомогло б унормувати цей сегмент, надати чіткі правила їх функціонування та захисту користувачів. Додатково, це сприяло б підвищенню рівня довіри до електронних платіжних систем серед населення та бізнесу.

І. Г. Ханін та Є. О. Сопін роблять акцент на важливості та впливі ринку електронних платіжних послуг на сучасну економіку. Вони відзначають, що цей ринок постійно розширюється і стає все більш значущим у фінансовій

сфері. Він охоплює різні види фінансових послуг та об'єднує різних учасників, а також має відповідну інфраструктуру та регуляцію. Ринок електронних платіжних послуг створює фінансові відносини між учасниками та є частиною ринкової системи FinTech. Він характеризується наявністю платіжного процесора та платіжного шлюзу, які забезпечують електронні платежі та виконують різні фінансові функції [17, с. 176]. Тож, комплексне регулювання функціонування електронних платіжних систем та визначення їх місця в устрої платіжних систем в Україні є необхідним.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про платіжні послуги», учасниками платіжної системи є юридичні особи, які на підставі укладеного договору про участь у платіжній системі надають користувачам послуги з виконання платіжних операцій через цю систему та мають відповідне законодавче право на надання таких послуг, це означає, що: учасниками можуть бути лише юридичні особи; вони надають послуги з виконання платіжних операцій; учасники мають право законно надавати такі послуги. Умовою для статусу учасника є укладений договір про участь у платіжній системі [9]. Так, лише банки та небанківські надавачі фінансових платіжних послуг, які мають відповідну ліцензію, можуть стати учасниками платіжної системи. Проте варто відзначити, що перелік таких юридичних осіб, які можуть бути учасниками платіжних систем, включає різноманітні типи організацій, що робить його досить розгалуженим.

Згідно зі статтею 72 аналізованого закону, платіжна система має включати не менше ніж три прямих учасників, окрім оператора платіжної системи та розрахункового банку, якщо вони дійсно беруть участь у функціонуванні платіжної системи. У цьому контексті закон розрізняє кілька категорій осіб: оператора платіжної системи, розрахунковий банк (розрахункові банки), технологічного оператора (технологічні оператори), учасників платіжної системи та користувачів (суб'єкти платіжних систем). Таким чином, законодавство розрізняє різні категорії осіб у контексті

платіжних систем та поділяє учасників платіжних систем на прямих та непрямих [9].

Прямий учасник платіжної системи - це особа, яка надає послуги користувачам для виконання платіжних операцій на підставі укладеного договору з оператором платіжної системи [9]. Непрямий учасник платіжної системи є особа, яка також надає послуги користувачам для виконання платіжних операцій, але на підставі договору, укладеного з прямим учасником платіжної системи, якому оператор платіжної системи надав право на укладання таких договорів [9].

Технологічні оператори платіжних послуг – це особлива категорія учасників платіжного ринку, які надають послуги процесингу, клірингу та інші технологічні функції, пов'язані з платіжними послугами, без залучення коштів за платіжними операціями на свій рахунок [9]. Отримати статус технологічного оператора платіжних послуг може будь-яка юридична особа, проте для здійснення діяльності в Україні вона повинна бути включена до Реєстру відповідно до вимог Національного банку України, якщо інше не передбачено законодавством [9].

Не лише технологічні оператори платіжних послуг підлягають включенню до Реєстру, але й інші суб'єкти. До цього переліку входять внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи, де резиденти є операторами, міжнародні платіжні системи, де операторами є нерезиденти, учасники внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем, а також технологічні оператори платіжних послуг.

У вивчених відносинах виділяється оператор платіжної системи як окремий суб'єкт. Згідно з пунктом 9 статті 71 Закону України «Про платіжні послуги», оператор платіжної системи відповідальний за забезпечення функціонування платіжної системи відповідно до встановлених правил та вимог законодавства. Він керує платіжною системою, відповідає за контроль за діяльністю її учасників (за винятком користувачів) та несе відповідальність за її функціонування у відповідності з правилами та вимогами законодавства

[9]. Отже, оператор платіжної системи відповідає за забезпечення належного контролю за роботою платіжної системи та має повноваження укладати договори з учасниками платіжних систем.

Важливо зауважити, що взаємовідносини між учасниками платіжних систем регулюються договорами, які укладаються між ними, згідно з правилами платіжних систем [9]. Законодавчо встановлено, що правила платіжної системи визначають такі аспекти:

- Організаційна структура платіжної системи;
- Умови участі;
- Порядок вступу та виходу з системи;
- Система управління ризиками;
- Порядок вирішення спорів між учасниками та між учасниками і користувачами;
- Система захисту інформації (включаючи кіберзахист);
- Порядок моніторингу та реконсиляції платіжних операцій;
- Схема виконання платіжних операцій, що використовується для їх виконання;
- Інші вимоги, встановлені чинним законодавством, зокрема, Законом України "Про платіжні послуги" та нормативно-правовими актами Національного банку України [9].

Наприклад, крім вищезазначених вимог, Правила та/або договір обов'язково визначають порядок регулювання випадків неспроможності учасників платіжної системи виконати свої зобов'язання.

Згідно зі зробленим висновком, взаємовідносини між сторонами регулюються договором, який з фінансово-правової перспективи є публічним. Це пояснюється тим, що платіжна система є юридичною формою співпраці між різними суб'єктами, такими як юридичні особи, центральний банк (у випадку України - Національний банк України), та інші державні органи, такі як Державна казначейська служба України. Вони спільно надають платіжні послуги користувачам та державі згідно з вимогами законодавства [16, с. 5].

Справді, не всі фінансові відносини, пов'язані з платежами, належать до сфери фінансового права. Це стосується лише тих, які мають публічно-правовий характер та спрямовані на задоволення публічного фінансового інтересу суспільства і держави у зв'язку з переказом коштів. Законодавчо встановлений порядок здійснення переказу коштів, який є основною функцією платіжної системи, можна розглядати як необхідну умову для грошового обігу та реалізації публічної фінансової діяльності.

Також до сфери фінансового права слід включити немайнові відносини публічного характеру у сфері нагляду за платіжними системами з боку Національного банку України.

Учасники, які приєдналися до платіжної системи під час здійснення переказу коштів, набувають права та обов'язки згідно з правилами, встановленими платіжною організацією платіжної системи з урахуванням вимог нормативно-правових актів та потреб користувачів – споживачів платіжних послуг [18, с. 87].

З основаних аналізів договорів, наприклад, щодо проведення розрахунків між учасниками Національної платіжної системи, можна зазначити, що в таких угодах чітко визначаються такі положення:

- Сторони договору (Національний банк України - розрахунковий банк та учасник платіжної системи).
- Предмет договору.
- Права та обов'язки сторін.
- Порядок здійснення розрахунків.
- Відповідальність сторін.
- Ціна договору та порядок розрахунків за послуги.
- Ситуації форс-мажору.
- Порядок внесення змін до угоди.
- Термін дії договору, а також інші умови.

Зазначений перелік важливих умов для регулювання публічного договору є відкритим. Такий характер угоди вказує на те, що законодавство

повинно встановлювати істотні умови, одночасно залишаючи певну гнучкість для сторін укладати договір за власними потребами.

У сучасній епохі активного впровадження цифрових технологій та розвитку цифрової національної економіки, правове регулювання платіжних систем стає надзвичайно важливим. Незважаючи на виклики, що постають перед Україною, в контексті євроінтеграційних процесів, потрібно застосовувати інновації в усіх сферах суспільного життя. Хоча були зроблені позитивні зміни в правовому регулюванні платіжних систем після прийняття Закону України «Про платіжні послуги», відзначається, що деякі аспекти потребують доопрацювання. Наприклад, це може включати:

1. визначення та особливості функціонування електронних платіжних систем;
2. установлення істотних умов у договорі між учасниками платіжних систем;
3. більш системне визначення правового статусу учасників платіжних систем. Реалізація запропонованих підходів, на нашу думку, допоможе покращити правове регулювання платіжних систем в Україні, враховуючи сучасні виклики та світовий досвід.

Висновки до першого розділу

У розділі 1 ми детально проаналізували сучасний стан правового регулювання платіжних систем в контексті активного впровадження цифрових технологій та розвитку цифрової національної економіки. Результати нашого дослідження вказують на низку важливих питань, які потребують уваги та вдосконалення.

Платіжна система є необхідною для здійснення переказу коштів та розрахунків, що становить основу для функціонування грошово-кредитних

відносин та економічної активності в цілому. Розробка ефективних правил і структур платіжної системи, забезпечення безпеки та надійності її функціонування є важливим завданням для забезпечення стабільності та розвитку економіки країни. Таким чином, подальше вивчення та вдосконалення національної платіжної системи має велике значення для фінансової стабільності та економічного зростання.

Зокрема, ми виявили, що Закон України «Про платіжні послуги» не визначає чітко електронні платіжні системи та не надає достатньої інформації щодо їх функціонування. Також, існує нестача системності у визначенні правового статусу учасників платіжних систем, а також відсутність істотних умов у договорах між ними.

Ми розглянули функції та організаційні аспекти функціонування національних платіжних систем. Основна увага була приділена ролі міжнародних платіжних систем у забезпеченні грошових трансакцій між різними країнами та міжнародними організаціями.

У контексті швидкого розвитку технологій та їх впливу на платіжні системи, ці прогалини у правовому регулюванні можуть стати перешкодою для подальшого розвитку електронних платіжних систем в Україні. Тому, вирішення цих питань стає надзвичайно важливим для створення сприятливого середовища для їх функціонування та розвитку.

Пропоновані підходи до вдосконалення правового регулювання платіжних систем в Україні, які враховують сучасні виклики та світовий досвід, мають потенціал покращити цю сферу. Це, у свою чергу, сприятиме подальшому розвитку цифрової економіки та євроінтеграційних процесів в країні, створюючи більш конкурентоспроможне та інноваційне середовище для бізнесу та споживачів.

Банківські установи відіграють ключову роль у функціонуванні платіжних систем. Їхня ефективна співпраця та відповідальність визначають стабільність та ефективність платіжних систем. Центральний банк, у свою

чергу, грає важливу роль у нагляді за дотриманням нормативних вимог та правил функціонування платіжних систем.

Загальний висновок підкреслює необхідність постійного контролю та вдосконалення платіжних систем для забезпечення їх ефективності та надійності на міжнародному рівні.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка діяльності системи електронних платежів

Платіжна система визначається як механізм, який використовується для урегулювання грошових відносин між суб'єктами, використовуючи встановлені правила, процедури, стандарти, технології та інструменти на рівні законодавства [19].

Згідно із Законом України «Про Національний банк України», Національний банк має відповідальність за регулювання та забезпечення надійного та ефективного функціонування платіжних систем та систем розрахунків у країні, а також сприяє їхньому розвитку. Національне законодавство передбачає діяльність в Україні як внутрішньодержавних, так і міжнародних платіжних систем.

Система електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ) є державною банківською платіжною системою, яка призначена для проведення міжбанківських переказів через рахунки, відкриті в центральному банку країни. У функціонуванні СЕП відсутні показники пріоритетного опрацювання платежів, за винятком часу їхнього надходження до платіжної системи. Пройшло 29 років з моменту запровадження Системи електронних платежів Національного банку України [20, 21].

Важливість системи електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ) українській економіці підтверджується тим, що приблизно 90% міжбанківських переказів у національній валюті проходять через неї. У той час, обсяги переказів через кореспондентські рахунки, відкриті банками в інших банках, становлять не більше 5%.

Протягом 2013-2019 років, обсяги міжбанківських переказів в межах України, які здійснювалися через СЕП та кореспондентські рахунки в інших банках, свідчать про те, що перекази через СЕП неодноразово перевищували 90%. У цей період обсяг переказів через СЕП становив 96% у 2019 році та 97% у 2018 році, у порівнянні з 4% та 3% відповідно, що здійснювались через прямі кореспондентські рахунки банків [22].

Учасниками СЕП НБУ з 2013 по 2019 роки були банки України, філії банків, Державна казначейська служба України та її органи, а також установи НБУ. Однак внаслідок економічного спаду та скорочення кількості банків, кількість учасників зменшилась в 5,5 раза, до 77 установ на початок 2020 року, з яких 75 банків, Національний банк України та Державна казначейська служба України.

Аналіз даних таблиці 2.1 свідчить про підвищення ефективності функціонування системи електронних платежів.

Основними показниками СЕП НБУ є [23]:

- обсяги початкових платежів за кількістю та сумою;
- середньодобові показники – сума й кількість початкових платежів, а також залишок коштів на рахунках учасників цієї платіжної системи;
- коефіцієнт обігу коштів у платіжній системі.

Ці показники вказують на завантаженість СЕП і пояснюють її значимість в Україні як системно важливої платіжної системи.

У таблиці 2.1 проаналізуємо показники діяльності СЕП України за 2019-2023 рр.

Згідно таблиці 2.1 бачимо, що з 2019 по 2023 рік спостерігалася загальна тенденція до зростання обсягу початкових платежів та середньодобових показників. У 2023 році обсяг початкових платежів склав 384 млн штук, що становить найвищий показник за весь період спостережень. Середньодобові показники також зросли і становили в середньому 32,4 млрд грн, що є найбільшим значенням серед років.

Таблиця 2.1

Показники діяльності СЕП України за 2019-2023 рр.

Роки	Обсяг початкових платежів		Середньодобові показники			Коефіцієнт обігу коштів у СЕП
	Кількість платежів, млн шт.	Сума початкових платежів, млрд грн	Кількість платежів, млн шт	Сума початкових платежів, млрд грн	Залишок коштів за рахунками учасників СЕП, млрд грн	
2019	347,6	12685,4	1,4	50,5	27,8	1,81
2020	313,0	14409,8	1,2	57,4	34,3	1,67
2021	332,0	20937,0	1,3	84,0	89,6	0,94
2022	357,2	25348,0	1,43	101,0	97,23	1,59
2023	384,0	32427,0	1,5	130,0	84,17	1,54
Відносне відхилення, %						
2023/2019	10,5	155,6	7,1	157,4	202,8	-14,9
2023/2020	22,7	125,0	25,0	126,5	145,4	-7,8
2023/2021	15,7	54,9	15,4	54,8	-6,1	63,8
2023/2022	7,5	27,9	4,9	28,7	-13,4	-3,1

Джерело: сформовано автором на основі [24]

Коефіцієнт обігу коштів збільшувався з 2019 по 2023 рік, вказуючи на зростання активності в системі. Залишок коштів за рахунками учасників СЕП також показав збільшення в 2023 році порівняно з попередніми роками.

Відносне зростання обсягу початкових платежів та середньодобових показників у 2023 році порівняно з 2019 роком склало 10,5% і 155,6% відповідно. Відносно найбільше зростання відбулося у порівнянні 2023 року з 2020, де коефіцієнт обігу коштів збільшився в середньому на 25,0%.

Збільшення обсягів платежів може бути результатом зростання обсягів економічної діяльності в країні. Це може включати збільшення обсягів торгівлі, послуг та інших фінансових трансакцій.

Зростання використання електронних платежів може свідчити про зростаючу популярність цих засобів розрахунків серед населення та

підприємств. Це може бути спричинене зручністю, швидкістю та безпекою електронних платежів порівняно з традиційними готівковими розрахунками.

Розвиток технологій, в тому числі інтернету, мобільних додатків та електронних систем платежів, може стимулювати зростання використання електронних платіжних сервісів.

Заохочення розвитку електронних платіжних систем може бути також наслідком політики та заходів з боку уряду та регуляторних органів, спрямованих на підтримку безготівкових платежів та створення сприятливих умов для їх розвитку.

Отже, ці показники свідчать про позитивні тенденції у розвитку електронних платіжних систем в Україні та їхню важливу роль у модернізації фінансової інфраструктури країни.

Динаміку діяльності СЕП у 2019-2023 рр. показує рисунок 2.1, за даними якого можна переконатися в збільшенні обсягів платежів і зменшенні їх кількості.

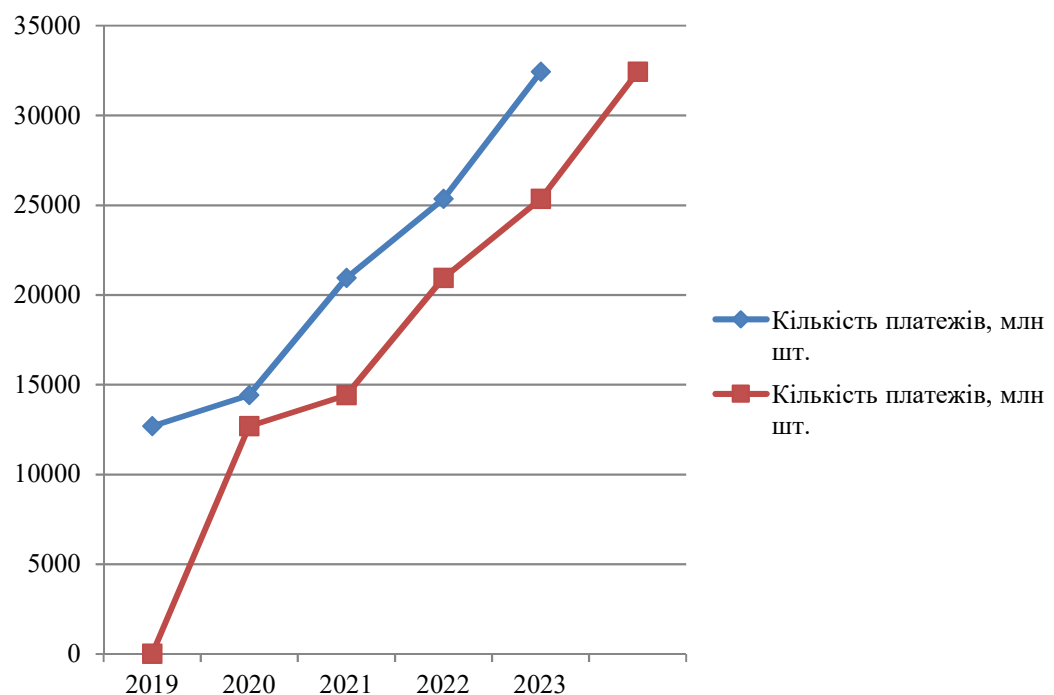

Рис. 2.1. Динаміку завантаження СЕП у 2019-2023 рр.

Джерело: сформовано автором на основі показників діяльності СЕП України

Національний банк України має завдання забезпечити належні умови для ефективного здійснення переказів коштів учасників Системи електронних платежів (СЕП) з метою забезпечення надійності та високого рівня безпеки.

У випадку, якщо перекази або платежі проходять через СЕП у режимі реального часу, кошти списуються з технічного рахунка платника цієї платіжної системи і одночасно зараховуються на рахунок отримувача, що також є учасником СЕП. Цей режим роботи системи діє з 2006 року.

Система електронних платежів нового покоління, відома як СЕП-3, почала поступово впроваджуватися Національним банком України з 2018 року за допомогою нової платформи промислового середовища серверів застосувань. Це призвело до значного збільшення швидкості розрахунків та підвищення їх надійності [25].

У 2018 році структура платежів у Системі електронних платежів (СЕП-3) свідчила про те, що більшість оброблених платежів були невеликими за розміром. Приблизно 53% платежів становили суми до 1 тис. грн, 43% - від 1 тис. до 100 тис. грн, а лише 4% - понад 100 тис. грн.

Насправді, хоча невеликі платежі (до 1 тис. грн) складають більшість за кількістю, найбільш значні суми припадають на великі платежі. Так, менше 1% платежів становили суми до 1 тис. грн, до 7% - від 1 тис. до 100 тис. грн, тоді як понад 92% - понад 100 тис. грн.

Система електронних платежів СЕП-3, яка наразі може обробляти 10 млн платежів протягом банківського дня, в 2019 році щоденно обробляла приблизно 1,5 млн платежів на суму 130 млрд грн. Загальна кількість операцій за 2019 рік становила 384 млн платежів на суму 32 472 млрд грн [26].

У порівнянні з іншими системами переказів та картковими платіжними системами, які діють в Україні, СЕП-3 займає найменшу частку за кількістю здійснених платежів, оскільки вона є оптовою платіжною системою. Однак спостерігається зростання кількості платежів, проведених через СЕП НБУ.

На початку 2020 року Національний банк України впровадив міжнародний номер банківського рахунку (IBAN), який став обов'язковим для

клієнтів українських банків при здійсненні переказів коштів і розрахунків у національній та іноземній валюті. Це дозволило швидко ідентифікувати платника та отримувача коштів, а також використовувати QR-код для інформації про міжнародний номер банківського рахунку. IBAN для України складається з 29 знаків (цифр і літер), включаючи код країни, контрольний розряд, код банку та номер рахунку [27].

Україна, порівняно з розвинутими країнами Європейського Союзу, ще досить далека від повного використання безготівкових платежів, переказів та розрахунків. Найбільший відсоток використання спостерігається серед молоді та мешканців великих міст. Проте через війну в країні Національний банк України зазнає складнощів у реалізації законодавчих ініціатив у сфері платежів. Швидке впровадження нормативно-правової бази щодо Другої Платіжної Директиви та популяризація мобільних платежів могли б сприяти широкому використанню безготівкових платежів серед населення.

Роль Національного банку України впливає на розвиток платіжних систем країни, спрямована на їх ефективне та безперервне функціонування. Ця діяльність регулюється відповідним Положенням про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні, яке базується на європейському стандарті нагляду (оверсайту) платіжних систем [28].

Нагляд за платіжними системами має важливе значення не лише для стабільності та ефективності фінансового сектора Єврозони, але й для безперешкодного проведення єдиної грошової політики та стабільності єдиної валюти. Ця функція визначається відповідно до «Договору про функціонування Європейського Союзу» та «Статуту Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) та Європейського центрального банку (ЄЦБ)», і полягає у сприянні безперебійному функціонуванню платіжних систем та забезпеченні їхньої ефективності та безпеки.

Національний банк України активно співпрацює з міжнародними та європейськими платіжними системами, обмінюючись досвідом, технологіями та стандартами. Це важливо зокрема у контексті підписаної Асоціації між

Україною та Європейським Союзом, яка враховує далекосяжні плани нашої країни щодо її членства у ЄС [29].

Українські банки активно впроваджують сучасні стандарти та нормативи в роботу загальнодержавних платіжних систем, зокрема у вдосконалену систему національних розрахунків СЕП-3. Мета цього полягає в поліпшенні функціонування, розвитку та подальшій інтеграції у світові та європейські платіжні системи [30].

Хоча система електронних платежів НБУ вважається досить сучасною, але виявлені деякі недоліки, такі як тривалість проходження платежів та відставання у впровадженні організаційних та фінансових механізмів управління й контролю порівняно з європейськими аналогами. Ці недоліки обмежують її ефективність. У зв'язку з цим система електронних платежів не може адекватно розвиватися відповідно до реальних потреб учасників платіжних систем в умовах сучасної економічної ситуації в Україні та потребує технічної та технологічної трансформації.

2.2. Аналіз діяльності систем масових платежів в Україні

Український регулятор системи масових електронних платежів — Національний банк України (НБУ) — відіграє ключову роль у регулюванні процесу безготівкових платежів та розрахунків з використанням платіжних карток. Цей процес характеризується активною підтримкою з боку НБУ.

Для створення зручних та ефективних способів організації розрахунків між національними економічними суб'єктами у 2000 році була запроваджена Національна система масових електронних платежів (ПРОСТІР) [31].

Національна система масових електронних платежів (ПРОСТІР) є внутрішньодержавною банківською багатоемітентною платіжною системою. У цій системі розрахунки за товари і послуги, отримання готівки та інші операції виконуються за допомогою платіжних карток, обладнаних чіпами.

Функціонування системи ПРОСТІР контролюється напряму Національним банком України [32].

Національний банк України спільно з українськими партнерами розробив технологію, яка базується на використанні смарт-карток. Ця технологія використовує оффлайн-режим, що дозволяє значно знизити вартість операцій та забезпечує більш ефективне виконання невеликих за сумою операцій з більшою вигодою. Фінансування Національного банку було спрямоване виключно на розробку основних компонентів Національної системи масових електронних платежів (ПРОСТІР): програмного забезпечення для смарт-карток, системи безпеки та процесінгових центрів [33].

У Національній системі масових електронних платежів (ПРОСТІР) використовуються смарт-картки з інтегрованими чіп-модулями, які відрізняються від звичайних пластикових карток з магнітною смугою. Смарт-картки є носіями фінансової інформації в системі. Однією з переваг смарт-карток є вищий рівень безпеки. На їхній основі розроблена оффлайнова технологія, яка не потребує постійного зв'язку з банківським рахунком під час здійснення платежних операцій. Це значно зменшує витрати на експлуатацію. Участь у системі електронних платежів ПРОСТІР відкриває можливість користуватися послугами для населення України з низьким рівнем доходу, таким як студенти, школярі, пенсіонери тощо. При цьому швидкість обслуговування значно вища порівняно з операціями готівкою або використанням карток з магнітною смугою [34].

За станом на 01 квітня 2023 року ПРОСТІР нараховує 58 членів (включаючи Національний банк України і УДППЗ “Укрпошта”) та 9 учасників. Впродовж 2013-2023 рр. загальна кількість платіжних карток ПРОСТІР збільшилася на 2894443 шт. [35].

За даними Головного процесінгового центру ПРОСТІР, протягом 2020 року банками-учасниками системи було емітовано 239,317 карток. На 1 квітня

2021 року загальна кількість таких карток склала 2,899,433 одиниць (додаток А).

Станом на 1 січня 2011 року до списку лідерів з емісії платіжних карток НСМЕП належали такі банківські установи: АБ «Експрес-Банк» (1,256 тис. карток), ПАТ «Мегабанк» (253 тис. карток), АТ «Імексбанк» (1,082 тис. карток), Банк «Демарк» (113 тис. карток) [36].

В інфраструктурі обслуговування НСМЕП спостерігається розвиток термінальної мережі, що виражається, в першу чергу, стрімким збільшенням кількості встановлених терміналів в період 2016-2023 рр. [34], і поміркованими темпами зростання даного показника з 2008 року до сьогоднішнього дня. Закономірності у даній тенденції пояснюються тим, що у 2008 р. відбулася економічна криза, яка вплинула на переважну більшість економічних процесів, що відбуваються в країні, в тому числі і у банківській сфері.

За станом на 01.01.2021 р. термінальна мережа НСМЕП (термінали і банкомати) складалася із 5913 одиниць. На 01.01.2020 даний показник був виражений кількістю 5824 одиниць. В додатку Б наведено динаміку зміни кількості термінального обладнання НСМЕП.

Станом на 1 січня 2021 року лідерами за кількістю одиниць термінального обладнання є наступні банківські установи: АБ «Експрес-Банк» (1,726 од.), АТ «Імексбанк» (1,775 од.), ВАТ КБ «Хрещатик» (747 од.), ПАТ «Мегабанк» (374 од.).

Завантаженість системи ПРОСТІР має тенденцію до зростання, що підтверджується стабільним зростанням її обігів. Обіги ПРОСТІР за 2020 рік склали 25,9 млрд грн, що значно відрізняється від показника за 2021 рік, який становить 42 млн грн. Динаміку зміни обсягів річних обсягів НСМЕП наведено в додатку В.

У 2020 році середньорічний оборот за однією картокою досяг найвищого значення в платіжній системі ПРОСТІР і склав 19 458 грн. Цей показник перевищує аналогічні значення у міжнародних системах VISA і MasterCard,

які становили відповідно 16 236 грн. і 14 041 грн. Для групи внутрішньодержавних односторонніх систем середньорічний оборот досяг рівня 10 613 грн. [37].

ПРОСТІР активно впроваджує нові програми та технології для поліпшення своєї діяльності. У 2020 році було розпочато побудову автоматизованої системи виплат від ФГВФО клієнтам банківських установ, що ліквідуються, спільно з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Ця система, заснована на технології НСМЕП, має сприяти безперешкодним та швидким виплатам, спростить процедуру отримання коштів для вкладників, і зменшить необхідність у проведенні тендерів для вибору банків-посередників.

Крім того, в останні роки було проведено інші роботи з розвитку технологічного, технічного та функціонального забезпечення НСМЕП, включаючи [38]:

- розробку та впровадження нових операцій в ПРОСТІР;
- впровадження нових технологій мобільних платежів, зокрема системи Інтернет-платежів "ПлатиМО!";
- розширення переліку послуг, що надаються через Інтернет-платежі;
- впровадження технологій для забезпечення надійності та інформаційної безпеки системи;
- розробку нових модулів безпеки та платіжних карток нового покоління з інтегрованими чіп-модулями.

Ці заходи спрямовані на підвищення ефективності та надійності ПРОСТІР та покращення обслуговування користувачів [39].

Поміж позитивними показниками розвитку ПРОСТІР виявляються й окремі недоліки. Освітлюючи світовий досвід у банківській сфері, в Україні доцільно емітувати понад 10 мільйонів платіжних карток та забезпечити функціонування не менше ніж 100 тисяч обслуговувань платіжних терміналів у галузі транспорту, послуг, торгівлі, а також у банківських установах [40].

Банки мають інтерес у розвитку внутрішньодержавних платежів та використанні відповідного платіжного інструмента. Ініціативи Національного банку України щодо розвитку НСМЕП отримують високу оцінку від комерційних банків. Вони також підтримують державні соціальні проекти, які використовують соціальні картки та інші ініціативи Національного банку у цій сфері. Проте, важливо враховувати, що світовий досвід показує відсутність успішних державних програм, які об'єднують платіжну картку та соціальний електронний паспорт.

Розвиток та невтручання найбільших українських банків у діяльність системи стримується з кількох причин. По-перше, ПРОСТІР менш комерційно приваблива для банків порівняно з іншими платіжними системами, що діють в Україні, через нижчі доходи. По-друге, вона використовує «закриті» стандарти, що сповільнює її сумісність з технологіями та бізнес-практикою українських банків, які вже мають велику інфраструктуру обслуговування громадян [41].

На відміну від проекту Програми НСМЕП на 2016-2018 рр., проект ПРОСТІР на 2019-2022 рр. не передбачає впровадження інформаційних технологій та специфікацій, сумісних з специфікаціями міжнародних платіжних систем та міжнародними стандартами [42].

Проект Програми ПРОСТІР на період 2019-2022 років стикається з рядом питань, пов'язаних зі загальнодержавними соціальними проектами, які поєднують в собі платіжну та неплатіжну функціональність. Згідно з цим проектом Програми, Національний банк України виступає у ролі інтегратора розробки і впровадження державних та корпоративних проектів, а також розробки нормативних та технологічних документів для забезпечення їх реалізації з використанням платіжної та неплатіжної технології ПРОСТІР.

2.3. Дослідження розвитку ринку платіжних карток в Україні

Динаміка ринку платіжних карток і рівень його розвитку сьогодні є важливими показниками для оцінки розвиненості банківського сектору економіки та фінансової грамотності населення країни. У зв'язку з цим банки зосереджують особливу увагу на розширенні своєї клієнтської бази, емісії платіжних карток та привабленні нових клієнтів [43, с.23].

В таблиці 2.2 представлено базові показники діяльності банків на ринку платіжних карток в Україні за 2019-2023 рр.

Таблиця 2.2

Діяльність банків на ринку платіжних карток в Україні
за 2019–2023 рр.

Рік	Учасники карткових платіжних систем, шт.	Держателі електронних платіжних засобів, тис. осіб	Електронні платіжні засоби (в обігу), тис. шт.	Електронні платіжні засоби (активні), тис. шт.
2019	77	41 721	59 867	34 858
2020	73	42 304	59 390	36 949
2021	70	46 576	68 881	42 158
2022	70	49 461	73 430	40 450
2023	68	57 603	89 105	46 289

Джерело: складено авторами на основі [44]

Аналізуючи дані таблиці 2.2 можна зробити висновки, що за період з 2019 по 2023 рік кількість учасників карткових платіжних систем зменшилася на 9 одиниць, що може вказувати на процес консолідації ринку або реформування внутрішнього ландшафту банківської сфери.

Кількість держателів електронних платіжних засобів зростала з 2019 по 2023 рік на 16 882 особи, що свідчить про зростаючий попит на ці засоби серед населення.

Обсяг електронних платіжних засобів як у обігу, так і активних, зростав у період з 2019 по 2023 рік. Це свідчить про збільшення популярності електронних розрахунків серед користувачів та про активізацію електронної платіжної діяльності.

Загалом, спостерігається позитивна динаміка розвитку ринку платіжних карток в Україні. Збільшення кількості держателів та обсягів платіжних засобів свідчить про поступову трансформацію способів розрахунків і збільшення використання безготівкових операцій.

Це свідчить про динамічний розвиток і активну конкуренцію на ринку платіжних карток в Україні, а також про загальний тренд до переходу до безготівкових розрахунків. Збільшення кількості учасників карткових платіжних систем, держателів електронних платіжних засобів і обсягів електронних платіжних засобів у обігу та активних свідчить про зростання популярності безготівкових операцій серед населення та підприємств. Це може бути викликано зручністю, швидкістю та безпекою таких операцій, а також активною рекламою та просуванням безготівкових платіжних сервісів з боку банків та платіжних систем [45].

На рисунку 2.3 наведена структура операцій з використанням платіжних карток в Україні з 2002 по 2021 рік.

Рис. 2.3. Структура та динаміка операцій з використанням платіжних карток в Україні з 2004 по 2023 рік

Джерело: складено авторами на основі [44]

На рисунку 2.4 наведена динаміка зміна чисельності банкоматів та терміналів на території України.

Рис. 2.4. Динаміка чисельності банкоматів та терміналів в Україні з 2003 по 2023 рр.

Джерело: складено авторами на основі [44]

Розвиток електронних платежів в Україні показує значний прогрес. З початку 2000-х років спостерігається швидкий перехід до безготівкових розрахунків, що відображається у зростанні кількості терміналів та банкоматів. На сьогоднішній день ринок безготівкових розрахунків демонструє динамічний розвиток, що свідчить про цифрову трансформацію економіки та збільшення довіри до електронних платіжних інструментів.

У цьому процесі ключову роль відіграють ПриватБанк і Monobank, але інші банки також активно впроваджують сучасні технології, розвиваючи свої інформаційні компетенції. Хоча український банківський сектор ще не повністю відновився від кризи, що почалася у 2014 році та наслідків пандемії COVID-19, проте технологічний прогрес створює передумови для подальшого зростання, зокрема в роздрібному банкінгу. Найбільш популярні банки серед населення, які надають найбільш зручні та функціональні мобільні банкінгові сервіси, це ПриватБанк (Приват24), Перший Український Міжнародний Банк (ПУМБ online) та Альфа-Банк Україна (My Alfa-Bank) [46].

Сьогодні НБУ активно підтримує розвиток інновацій та фінтех-ринку в Україні, зосереджуючи свою увагу на проектах, які сприяють впровадженню інноваційних фінансових послуг, зокрема у сфері платіжних карток. Ці проекти включають оновлення законодавства у сфері платежів і переказів коштів, зокрема імплементацію положень Європейської директиви PSD2 в національне законодавство.

Дослідження ризиків на ринку безготівкових платежів є дуже актуальними. Ризики, пов'язані з новими способами оплати, суттєво не відрізняються від тих, що існують у традиційних методах оплати.

Перспективи розвитку ринку банківських платіжних карток багато в чому залежать від розвитку наявних здобутків платіжного ринку та нівелювання можливих загроз та ризиків на цьому ринку.

Показники, що дозволяють, на нашу думку, оцінити ступінь розвитку інфраструктури ринку платіжних карток в Україні, наведені в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Показники оцінки інфраструктури ринку платіжних карток

Показник	Розрахунок показника	Характеристика
Кількість банкоматів, в розрахунку на 100 тис.осіб	кількість банкоматів/чисельність населення	Дозволяє оцінити інфраструктуру ринку пластикових карт загалом в Україні (в порівнянні з іншими країнами)
Кількість POS-терміналів, в розрахунку на 100 тис.осіб	кількість POS-терміналів/чисельність населення	

Джерело: [53]

Показники першої групи відображають рівень розвитку інфраструктури ринку банківських платіжних карток. Важливо відзначити, що ці показники набувають сенсу лише у порівнянні з аналогічними показниками інших країн. Кількість банкоматів на 100 тис. осіб та кількість POS-терміналів на 100 тис. осіб розраховуються та надаються практично всіма країнами світу, що дозволяє порівняти їх рівень як з розвиненими країнами, так і з країнами, що мають схожі економічні характеристики до України.

Сильні та слабкі сторони, можливості та загрози вітчизняного ринку платіжних карток представлені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Матриця SWOT-аналізу вітчизняного ринку платіжних карток

Сильні сторони	Слабкі сторони
- велика кількість випущених платіжних карток; - високий оборот за платіжними картками; - значна кількість трансакцій за платіжними картками; - зручність і простота процедури використання платіжних карток; - можливість користування платіжними картами цілодобово та дистанційно; - поява різних видів платіжних карток на ринку; - розвиненість торгово-сервісної інфраструктури обслуговування платіжних карток	- можлива втрата репутації пов'язана з витоком конфіденційної інформації; - активне використання кредитних лімітів на картках; - випадки збоїв у роботі POS-терміналів або банкоматів; - значна кількість платіжних карток виданих у рамках зарплатних проєктів; - значний рівень карткового шахрайства; - недосконале правове регулювання; - нестача висококласних банківських спеціалістів; - обмеженість бонусних програм
Можливості	Загрози
- випуск карток на різній технологічній основі; - впровадження інноваційних та якісних банківських продуктів; - застосування системи стимулів під час розрахунків з використанням платіжних карток; - зацікавленість уряду у розвитку безготівкових розрахунків; - подальший розвиток торгово-сервісної інфраструктури обслуговування платіжних карток; - розширення сфери використання платіжних карт у розрізі дрібних роздрібних магазинів і мереж; - розвиток мобільного програмного забезпечення роботи з банківськими картками; - розширення переваг для власників платіжних кредитних карток; - розширення функціональних можливостей платіжних карток	- висока ціна обслуговування використання платіжних карток у бізнесі; - зменшення динаміки росту безготівкової оплати за придбані товари та спожиті послуги; - зниження інтересу населення до покупок в Інтернет-магазинах; - зростання кіберзлочинності у сфері платіжних карток; - зростання кількості неактивних платіжних карток; - консервативне відношення і менталітет населення; - негативна демографічна ситуація в нашій державі; - нерівномірний економічний розвиток регіонів; - низький рівень фінансової грамотності населення в Україні; - негативний вплив наслідків пандемії Ковід-19

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Сильними сторонами платіжних карток є їхня безпека, швидкість проведення операцій, можливість здійснювати покупки дистанційно та

відсутність потреби в обміні валюти під час подорожей. Проте, незважаючи на ці переваги, існують і недоліки: кількість карток, отриманих за власною ініціативою, залишається невеликою; основними типами банківських карток, як і раніше, є розрахункові картки в рамках зарплатних проєктів; не всі торгові точки, особливо в сільській місцевості, мають термінали для використання платіжних карток; обмежена кількість банкоматів, а також існує контингент людей, переважно похилого віку, які не можуть користуватися платіжними картками.

Продовження курсу на розширення асортименту карткових продуктів та вдосконалення технологій їх створення сприятиме інтенсивному розвитку карткового бізнесу вітчизняних банків. Клієнтоорієнтованість платіжних систем передбачає поступову заміну готівкових розрахунків безготівковими з переходом на дистанційне та мобільне обслуговування, наприклад, використання смартфона замість картки. Це підвищить прибутковість банків, одночасно вирішуючи соціальні проблеми громадян і сприяючи розвитку сфери торгівлі та послуг.

В Україні наразі існують сприятливі умови для подальшого розвитку ринку платіжних карток, зокрема: банківські платіжні картки є більш ліквідними порівняно з депозитами, навіть в умовах кризи; існуючі адміністративні обмеження щодо розрахунків готівкою стимулюють населення переходити на безготівкові розрахунки; розвиток інформаційних технологій та зростання покупок в Інтернет-магазинах і використання Інтернет-банкінгу роблять використання платіжних карток неминучим; існує зацікавленість багатьох сторін у розвитку електронних розрахунків за допомогою платіжних карток.

Проведене дослідження проблемних моментів ринку банківських платіжних карток та дослідження наукової літератури дало змогу визначити наступні перспективні напрями його удосконалення (рис 2.5).

Рис. 2.5. Напрями удосконалення вітчизняного ринку банківських платіжних карток

Джерело: [45]

Зазначені заходи сприятимуть не лише підвищенню рівня розвитку ринку платіжних карток, але й допоможуть збільшити довіру населення до використання банківських платіжних карток.

Окремо варто зупинитися на одному з напрямів розвитку ринку платіжних карток, а саме на зниженні тарифів на їх обслуговування. Згідно з дослідженнями Національного банку України, вартість обслуговування готівкового обігу (інкасації) для корпоративного бізнесу становить 0,02 %, тоді як комісія за безготівкові операції з використанням платіжних карток починається від 1,8 % (що в 90 разів більше). Для малого та середнього бізнесу комісія за використання карток ще вища і становить від 2 % до 3 % [50].

Через високі комісійні збори вітчизняні торговці не зацікавлені приймати платіжні картки, хоча виконання таких операцій є обов'язковим

згідно з чинним законодавством. Це призводить до значного зниження прибутковості підприємств у певних галузях і чинить додатковий фінансовий тиск на офіційний бізнес у країні. Отже, давно виникла необхідність законодавчо обмежити банківські комісії за операції з використанням платіжних карток.

«Використовуючи своє монопольне становище на ринку України, оператори платіжних систем більш ніж удвічі збільшили свої щорічні доходи від торговельного еквайрингу (порівняно з показниками 2016 і 2020 років), проте не знизили вартість торговельного еквайрингу за безготівковими операціями з використанням платіжних карток» [47].

В Україні значна частка комісійної винагороди за послуги еквайрингу, зокрема за торговельний еквайринг, складається з комісійної винагороди інтерчейндж (60%-75%). Це міжбанківська плата за обмін, яку еквайр сплачує емітенту платіжних карток за кожну безготівкову операцію, здійснену за допомогою картки. Ця плата варіюється в межах 1,4-1,8% від суми операції. У країнах Європейського Союзу комісія інтерчейндж обмежена законодавчо і становить не більше 0,2% для дебетових карток і 0,3% для кредитних карток.

Відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо законодавчого регулювання комісійної винагороди за інтерчейндж відповідно до положень Регламенту 2015/751 Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2015 року», планується поступовий перехід до встановлених ЄС розмірів комісійної винагороди за інтерчейндж. Передбачається, що розмір комісії не перевищуватиме:

- з 1 січня 2022 р. до 31 грудня 2022 р. – 1 %;
- з 1 січня 2023 р. до 31 грудня 2023 р. – 0,7 %;
- з 1 січня 2024 р. до 31 грудня 2024 р. – 0,5 %;
- з 1 січня 2025 р. – 0,2 % для дебетових карток і 0,3 % для кредитних карток.

Крім того, передбачається запровадження відповідальності за перевищення встановлених граничних розмірів комісійної винагороди за

інтерчейндж. Прийняття цього законопроекту створить необхідні умови для ведення підприємницької діяльності без необґрунтованих витрат, сприятиме збільшенню обсягів операцій з використанням платіжних карток і покращить інвестиційну привабливість національної економіки. Основні ризики здійснення безготівкових платежів описано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Основні ризики безготівкових платежів

Тип ризику	Визначення
Шахрайство	Ризик фінансових збитків виникає для однієї зі сторін у платіжній операції внаслідок протиправного або злочинного обману. Це означає, що існує загроза того, що операція не буде здійснена належним чином через відсутність законних підстав для платежу від платника до одержувача.
Операційний	Ризик фінансових втрат може виникнути через різноманітні види людських або технічних помилок, які можуть вплинути на процес клірингу і розрахунків у платіжній операції.
Системний	Ризик, який може призвести до занепаду фінансової системи або значної шкоди їй, а також ризик, що призводить до негативного сприйняття громадськістю і може породити недовіру та погіршення ситуації, або навіть ефект зараження.
Ризик втрати	Ризик, пов'язаний із фізичною втратою необхідного ресурсу для здійснення платежу, такого як чек, платіжна картка, можливе незаконне втручання у термінали або банкомати та інші подібні ситуації.
Репутаційний ризик	Ризик для поточного або передбачуваного фінансового стану та стійкості, який виникає внаслідок негативного сприйняття громадськістю.
Ризик нового клієнта	Ризик укладання таких відносин з новим клієнтом, які можуть призвести до загрози для фінансової установи в цілому.

Джерело: створено авторами на основі [47; 48]

Однією з найактуальніших проблем сучасних електронних платежів є ризик шахрайства. Для запобігання неправомірному використанню коштів або помилок у проведенні електронних транзакцій рекомендується дотримуватися певних правил. Фінансові установи вживають різних заходів для уникнення та зменшення ризиків електронних платежів [48].

Наприклад, ефективним заходом для підвищення контролю є надсилання клієнтам витягів чи запитів на авторизацію через мобільний телефон або електронну пошту в режимі онлайн. Щоб знизити ризики, які виникають під час здійснення операцій платіжними картками, необхідно створити систему захисту для всіх учасників карткових операцій: власників карток, банків, платіжних організацій. Дотримання вимог безпеки, визначення можливих ризиків і розподіл відповідальності за непорозуміння - основні вимоги до карткових систем [49].

При проведенні платежу або інтернет-транзакції за допомогою карти часто використовується система 3D Secure, також відома як аутентифікація платника. Це протокол безпеки, який розроблено з метою підвищення захисту онлайн-транзакцій з кредитними та дебетовими картками. Протокол був створений ініційований компаніями Visa та MasterCard [50]. 3D Secure являє собою ще один рівень безпеки, який допомагає запобігти шахрайським або підозрілим транзакціям, який вимагає від клієнтів пройти додатковий крок перевірки емітента картки під час здійснення платежу, перш ніж завершити онлайн-покупку [51].

Сучасні організації розуміють потенційні загрози кібератак і активно впроваджують передові системи безпеки, щоб забезпечити надійність та безпеку електронних транзакцій. З огляду на це, їм важливо [52]:

- розробляти філософію кібербезпеки, яка включає захист від ризиків з боку третіх сторін;
- залучати вище керівництво для підтримки та ефективного впровадження цієї філософії;
- формувати ефективну кіберполітику з акцентом на цифрових платежах;
- розвивати культуру кібербезпеки через навчання та тренінги;
- проводити регулярну оцінку кіберризиків;
- виконувати кібераудити на регулярній основі.

Важливо зазначити, що як споживачі, так і організації повинні приділяти велику увагу безпеці при здійсненні електронних платежів. На сьогоднішній день існують різноманітні механізми для запобігання, виявлення та управління такими ризиками, але все ще необхідно посилювати екосистему цифрових платежів. Крім того, організації, користувачі та уряд мають спільну відповідальність за захист електронних платежів.

Під час фінансового аналізу ринку безготівкових платежів та платіжної інфраструктури України виявлено історично сформовані тенденції, що свідчать про динамічний, але неоднорідний розвиток. З посиленням глобальної конкуренції організації впроваджують нові платіжні продукти та послуги на фінансовий ринок. Ці технологічні досягнення приносять доступність, зручність і швидкість, проте разом з перевагами збільшуються й ризики безготівкових платежів [53].

Для пом'якшення впливу цих ризиків та покращення системи ризик-менеджменту компаній необхідне розуміння та виявлення фінансовими установами таких факторів. Тільки виявивши ризики, можна розробити ефективні стратегії їх управління та мінімізації.

Для просування використання електронних платіжних засобів необхідно розвивати інфраструктуру та сприяти фінансовій грамотності. Це включає подальше розширення доступності та підвищення довіри населення, а також покращення ефективності карткових технологій через маркетинг фінансових послуг. Також важливо удосконалити користування платіжними картками, особливо для людей похилого віку, які можуть не розуміти цей механізм повністю.

Український ринок платіжних карток є динамічним, змінюючись з часом та включаючи нові продукти та технології. Хоча лідери можуть змінюватися, але зростання ринку відбувається швидко за рахунок збільшення кількості власників карток, емітентів та точок обслуговування. Для багатьох комерційних банків пластикові картки стали новим напрямком бізнесу, а для населення вони стали зручним засобом розрахунків.

Висновки до другого розділу

Розділ 2 досліджує розвиток ринку безготівкових платежів та платіжної інфраструктури в Україні, відображаючи його динаміку, тенденції та ризики. Аналізуючи дані представлені в таблицях і графіках, можна зробити кілька ключових висновків.

По-перше, спостерігається позитивна динаміка розвитку ринку платіжних карток в Україні. Збільшення кількості учасників карткових платіжних систем, держателів електронних платіжних засобів та обсягів їх у обігу свідчить про поступове зростання популярності безготівкових операцій серед населення та підприємств. Цей розвиток може бути спричинений зручністю, швидкістю та безпекою безготівкових платежів, а також активною рекламою та просуванням безготівкових платіжних сервісів з боку банків та платіжних систем.

По-друге, варто звернути увагу на те, що розвиток цифрових технологій у сфері фінансів несе за собою певні ризики, зокрема, ризик шахрайства та інші оперативні, системні та репутаційні ризики. Ці ризики потребують систематичного контролю та реагування з боку фінансових установ та органів регулювання.

По-третє, важливо визначити, що захист електронних платежів вимагає спільних зусиль від усіх учасників, включаючи організації, користувачів та уряд. Впровадження механізмів перевірки, аутентифікації та моніторингу, таких як система 3D Secure, є кроком у напрямку забезпечення безпеки електронних транзакцій.

Загалом, розділ 2 підкреслює необхідність постійного вдосконалення і захисту безготівкових платежів в умовах швидкої цифрової трансформації. Це вимагає не лише технологічних інновацій, але й ефективного управління ризиками та співпраці всіх зацікавлених сторін.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

3.1. Зарубіжний досвід функціонування платіжних систем

Платіжні системи є ключовим елементом фінансової інфраструктури будь-якої країни, який визначає ефективність та стабільність її фінансового сектору. Один з важливих аспектів розвитку таких систем полягає у вивченні та адаптації зарубіжного досвіду. Зарубіжний досвід функціонування платіжних систем є цінним джерелом знань і практичних прикладів, які можуть бути використані для вдосконалення власної платіжної інфраструктури. У цьому контексті вивчення зарубіжного досвіду є важливим етапом для розвитку ефективних та інноваційних платіжних систем, спроможних відповісти викликам сучасності та потребам користувачів.

Сьогодні у світі є велика кількість різноманітних платіжних систем, побудова яких, роль, технологія функціонування та кількісні характеристики в економіці країн суттєво відрізняються.

В світовій практиці регулювання організації та функціонування платіжних систем використовуються міжнародні стандарти, які створюють основні принципи для ефективної роботи системно важливих платіжних систем будь-якої країни. Це сприяє безперервному руху коштів та ефективному перерозподілу фінансових ресурсів в економіці. Деякі з цих стандартів є обов'язковими для системно важливих роздрібних платіжних систем (SIRPS), а також для інших роздрібних платіжних систем (PIRPS і ORPS) в державах-членах ЄС.

Євросистема центральних банків встановлює умови для роздрібних платіжних систем, які відіграють суттєву роль у обробці та проведенні роздрібних платежів. Це зумовлено тим, що відмова або збій в таких

платіжних системах може мати серйозні економічні наслідки і підірвати довіру до платіжних систем та національної валюти.

Однією з ключових міжнародних фінансових організацій є Банк міжнародних розрахунків (BIS), який сприяє співробітництву між центральними банками та полегшує міжнародні фінансові розрахунки. Крім того, Комітет по платіжних і розрахункових системах (CPSS) у рамках BIS працює над поліпшенням інфраструктури фінансових ринків, розробляючи стандарти для ефективної роботи платіжних і розрахункових систем.

Протягом багатьох років CPSS спільно з Технічним комітетом Міжнародної організації комісій з цінних паперів розробляв міжнародні стандарти для інфраструктур фінансового ринку, зокрема для платіжних систем. Ці стандарти, зокрема, забезпечують надійність та ефективність роботи платіжних систем, сприяючи стабільності фінансових ринків та довірі до них.

Для гармонізації платежів на території всієї Європи з використанням спільних процедур і стандартів для платежів в євро, незалежно від кордонів та особливостей місцевого фінансового регулювання, було створено Єдиний європейський платіжний простір (SEPA). Головним ініціатором створення SEPA виступила Єврокомісія, а практичну розробку системи почала Європейська платіжна рада (European Payments Council, EPC), яка у квітні 2007 року представила ряд загальних правил і стандартів для єдиного платіжного простору в ЄС. До цього переліку входять загальноєвропейські системи кредитних і дебетових банківських переказів (SEPA Credit Transfer – SCT і SEPA Direct Debit – SDD), а також принципи обігу платіжних карт (SEPA Cards Framework – SCF).

Європейська платіжна рада займається розробкою загальних стандартів і забезпеченням сумісності різних компонентів SEPA, не встановлюючи при цьому вимог, які б обмежували конкуренцію. Навпаки, конкуренція на ринку збільшилася завдяки більшій відкритості SEPA у порівнянні з платіжними системами окремих країн.

У Франції в національній платіжній системі виокремлюються системи роздрібних платежів, до яких віднесено французьку систему Core і європейську SEPA, а також систему валових платежів [54]. У світлі цього, важливо відзначити, що платіжні системи функціонують як складова банківської системи та фінансових ринків за допомогою різних систем міжбанківських розрахунків та різноманітних платіжних інструментів. Залежно від характеру фінансових інструментів, що використовуються в конкретній країні, виділяють платіжні та розрахункові системи, а також карткові платіжні системи. У карткових платіжних системах, які обслуговують лише один платіжний інструмент – картку, присутні всі складові платіжної системи.

У Сполучених Штатах Америки існує платіжна система Fedwire, яка оперує у форматі валових розрахунків в реальному часі. Ця система, яка знаходиться під управлінням федеральних резервних банків США, обслуговується тільки фінансовими установами, що мають рахунки у федеральному резервному банку та мають доступ до послуг служби кредитних переказів Фонду Fedwire. Учасники системи Fedwire ініціюють перекази коштів, подаючи розрахунковий документ (включаючи електронну систему передачі платіжних документів) до федерального резервного банку для дебетування свого рахунку та кредитування рахунку отримувача [55].

У Швейцарії платіжні операції обробляються через систему міжбанківського клірингу, яку забезпечує Центральний банк Швейцарії. Крім того, ці операції також залучають комерційні банки та спеціалізовану компанію PostFinance. Система міжбанківського клірингу - SIX Interbank Clearing Ltd (SIC), була впроваджена в 1987 році, і центральний банк відповідає за її управління [4]. Система SIX Interbank Clearing Ltd (SIC) обробляє як великі, так і роздрібні платежі. Учасниками SIC є швейцарські банки, компанія PostFinance та інші учасники фінансового ринку, такі як торговці цінними паперами, страхові компанії та компанії, які займаються обробкою готівки і базуються у Швейцарії або в Князівстві Ліхтенштейн.

Іноземні банки також можуть приймати участь у системі за умови відповідності встановленим додатковим вимогам. Крім великих транзакцій, система SIC також опрацьовує роздрібні перекази.

Учасники платіжної системи повинні мати депозити до на вимогу в Центральному банку Швейцарії, які служать ліквідністю для розрахунків у системі SIC. Сучасна термінологія визначає SIC як систему валових розрахунків у реальному часі (RTGS). У таких системах кожен платіж розраховується індивідуально за участю грошей центрального банку, за умови наявності достатнього покриття. Оплата є безвідкличною та остаточною. Система SIC пропонує своїм учасникам послугу цілодобового доступу в усі робочі дні банку, платіжні доручення можуть бути відправлені та опрацьовані приблизно протягом 23 годин.

У різних країнах існують різні моделі платіжних систем, включаючи системи роздрібних платежів та системи валових розрахунків. Це показує, що існує немало різновидів платіжних інструментів та підходів до їх обробки.

Багато систем, таких як Fedwire в США та система SIX Interbank Clearing Ltd (SIC) у Швейцарії, спираються на центральний банк для забезпечення ліквідності та контролю за розрахунками. Це демонструє важливу роль, яку відіграють центральні банки у платіжній системі країни.

Багато країн використовують сучасні технології, такі як системи реального часу (Real-Time Gross Settlement - RTGS), для забезпечення надійності та ефективності платіжних операцій.

Участь комерційних банків, а також спеціалізованих установ, у платіжних системах є поширеною практикою. Вони забезпечують доступ користувачів до платіжних послуг та допомагають у здійсненні різних видів фінансових операцій.

Урахування цих аспектів та використання передового зарубіжного досвіду може сприяти подальшому розвитку платіжних систем в Україні та покращенню їхньої ефективності, надійності та доступності для всіх користувачів.

Важливим аспектом грошових розрахунків є міжбанківські розрахунки. Від стану безготівкових розрахунків, своєчасного і повного надходження коштів від платників залежить стан грошового обігу, ціноутворення, кредитні відносини та фінансовий стан підприємств і банків. Проте, на практиці застосування безготівкових розрахунків залишається низка невирішених питань, таких як вибір найбільш ефективної форми розрахунків, усунення проблеми недостатньої гарантії платежу та контроль за своєчасним виконанням розрахунків. Для визначення напрямків розвитку форм безготівкових розрахунків в Україні необхідно вивчити зарубіжний досвід у цій сфері.

У світовій практиці використовуються як документарні, так і недокументарні форми міжнародних розрахунків. У випадку документарних розрахунків, платежі здійснюються після подання до банку комерційних документів. У розрахунках між країнами з розвинутою ринковою економікою переважають недокументарні форми розрахунків, тоді як документарні форми часто використовуються в розрахунках з країнами третього світу та деякими країнами Східної Європи. Це пов'язано з тим, що документарні форми дозволяють значно знизити ризик неплатежу або непостачання товару.

У світовій торгівлі до 80% платежів здійснюються за допомогою акредитива. Це пояснюється тим, що документарний акредитив є найменш ризикованим та найефективнішим інструментом для забезпечення платежів. У ділових відносинах з партнерами з країн, де держави контролюють зовнішню торгівлю, використання акредитива часто є обов'язковою умовою для здійснення експортно-імпортних операцій.

Чек, один з найстаріших та найпоширеніших інструментів розрахунків, поступово втрачає свою роль через поширення систем електронних переказів, кредитних та дебетових карток. Проте чеки залишаються популярними, особливо серед мешканців США, завдяки перевагам, які надає відстрочка платежу. Під час доставки та обробки чеків у банках кошти залишаються на рахунках платників, фактично надаючи їм безвідсотковий кредит.

Останні десять років платіжні картки стали основним інструментом безготівкових розрахунків, витіснивши чеки. Одним із популярних способів стимулювання безготівкових розрахунків стало повернення частини суми від купівлі товарів на банківські картки, наприклад, у вигляді знижок або відсотка від ПДВ.

Історія банківських платіжних карток починається з 1951 року, коли була зареєстрована перша сучасна платіжна система Diners Club. Різновиди платіжних карток відрізняються залежно від регіону, стратегії просування картокових продуктів та поширеності споживчого кредитування. У Європі дебетові картки переважають через великі обсяги розрахунків без використання кредиту. У США найпопулярніші кредитні картки, просування яких відбувалося через споживче кредитування. У країнах, що розвиваються, поширені дебетові картки для зарплатних проєктів.

3.2. Проблеми та перспективи розвитку національних платіжних систем в Україні

Динамічний розвиток платіжних систем відіграє важливу роль у формуванні нових механізмів функціонування платіжної інфраструктури країни. Цей процес призводить до виникнення нових видів платіжних інструментів та форм здійснення розрахунків, що суттєво впливає на всі сфери життя суспільства. Одночасно це сприяє стабільному економічному зростанню у різних галузях і економіці загалом, або може гальмувати його, залежно від специфіки розвитку платіжних систем [56, с. 5–7].

Виникнення платіжних систем було зумовлене тим, що електронна комерція почала набирати значних обертів у світі, а розрахунки кредитними картками стали небезпечними та повільними. Тому наприкінці дев'яностих

років у всьому світі, а також в Україні зокрема, з'явилася гостра потреба у надійній грошовій системі, яка була б добре пристосованою до розрахунків у мережі. Це привело до появи нової помітної ніші у сфері розрахунків - електронних грошей, якими оперували завдяки спеціалізованим платіжним системам [57, с. 45–47].

Платіжна система – це сервісна організація, яка дає змогу споживачу, використовуючи звичайний доступ в Інтернет і номер банківської картки, купувати товари, оплачувати послуги, здійснювати інші розрахункові операції. Загальні засади функціонування в Україні платіжних систем визначено в Законі України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» [12]. Згідно з першою статтею Закону, платіжна система визначається як організація, що здійснює платіжні операції, учасники цієї системи та усі взаємини між ними під час здійснення фінансових трансакцій.

Ключовим елементом онлайн-платіжних систем є еквайринг, що включає в себе важливий процес перевірки номера картки та кредитної історії платника. Крім того, це включає отримання підтвердження від банку, який видає картку, щодо можливості здійснення платежу на певну суму у визначений напрямок [58, с. 8–9]. Своєю чергою, продавець має змогу достатньо безпечно перевіряти і миттєво приймати оплату від споживачів.

Платіжні системи вирішують три важливі завдання: гарантують безперебійну роботу всіх елементів самої системи;

- забезпечують безпеку угод;
- страхують від будь-яких збоїв у фінансових операціях.

Сьогодні виділяють шість основних вимог, яким мають задовольняти сучасні платіжні системи (рис. 3.1).

Слід також зауважити, що платіжні системи виконують важливу функцію передачі потоку інформації, який містить не тільки деталі платежу, а й безпосередньо самого переказу грошових коштів [59, с. 108–111].

Сучасна класифікація платіжних систем, які здійснюють свою діяльність на території України, включає:

- систему електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ);
- карткові платіжні системи (НПС «Простір», Mastercard, Visa тощо);
- системи переказу коштів [60, с. 145].

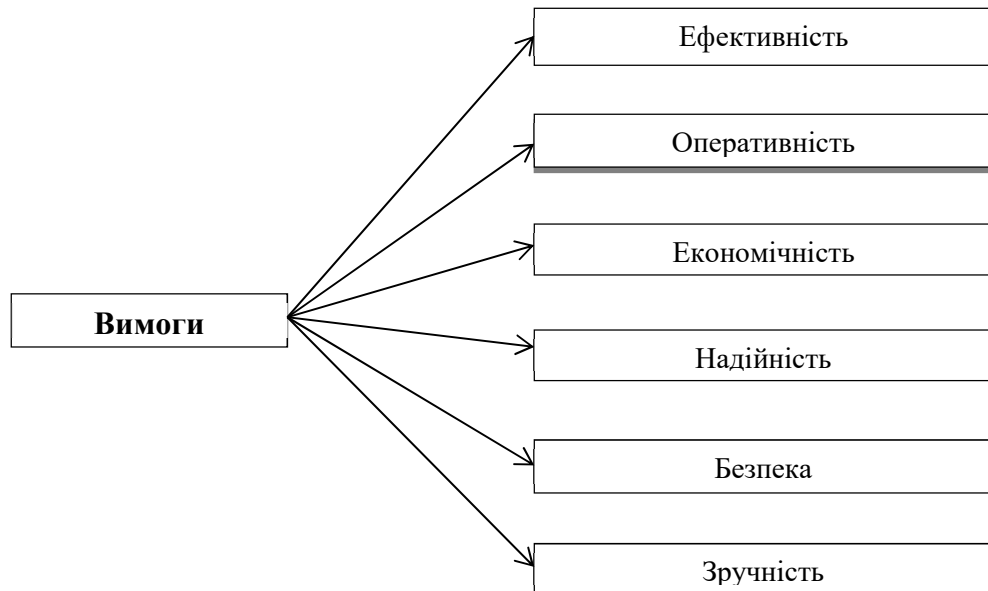

Рис. 3.1. Вимоги до сучасних платіжних систем

Джерело: складено на основі [3, с. 78–86]

Ринок платіжних систем, як його визначає Національний банк України в Звіті з оверсайту платіжних систем за 2018 рік, включає у себе дві основні категорії: державні платіжні системи, які створені НБУ, та приватні платіжні системи, які були створені резидентами та нерезидентами [61, с. 7].

Український ринок платіжних систем поділяється на дві основні категорії: внутрішньодержавні, де платіжна організація є резидентом та забезпечує переказ коштів в межах країни, і міжнародні, де платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом та проводить операції на території різних країн.

На кінець 2019 року в Україні функціонувало 42 платіжних системи загального призначення, включаючи як внутрішньодержавні, так і міжнародні, які були створені різними суб'єктами, в тому числі і нерезидентами. До цих

платіжних систем також відносяться дві системи, які були створені Національним банком України.

Зазначеною вище кількістю платіжних систем на ринку України до кінця 2019 року додався вихід на ринок найбільшої в світі міжнародної платіжної системи UnionPay International [62].

На початок 2020 року у затверджений Національним банком України реєстр платіжних систем було внесено понад 70 організацій з різними профілями діяльності, які відносяться до сфери платіжних систем. У цьому реєстрі платіжні системи були груповані за різними критеріями, можливо за типом діяльності, обсягом операцій чи іншими характеристиками (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Категорії платіжних систем, що були внесені до реєстру НБУ

Категорія	Характеристика	Особливості категорії
Категорія 1	Внутрішньодержавні платіжні системи та міжнародні платіжні системи, платіжною організацією яких є резидент	ПС призначені для організації переказу коштів на користь фізичних та юридичних осіб. Учасниками платіжної системи є банки та фінансові установи
Категорія 2	Платіжні системи з міжнародним охопленням, організовані компаніями-нерезидентами.	Україна приймає участь у роботі 11 платіжних систем, що представлені компаніями-нерезидентами. З них чотири - це карткові системи (Visa, Mastercard, AMEX і UnionPay International), які відповідають за обробку платежів за банківськими картками. Ще сім систем - це міжнародні сервіси грошових переказів, такі як Western Union і MoneyGram..
Категорія 3	Внутрішньобанківські платіжні системи	Десять українських банків запровадили внутрішні системи переказу грошей в національній валюті без необхідності відкривати рахунки. Ці системи доступні лише у відділеннях конкретного банку, що пропонує цей сервіс.
Категорія 4	Оператор послуг платіжної інфраструктури	Оператор послуг платіжної інфраструктури зобов'язаний організовувати надання послуг з процесінгу, клірингу, операційно-інформаційних та інших технологічних функцій, пов'язаних з переказом коштів.

Джерело: побудовано автором за даними [63]

Загальний обсяг ринку платежів за допомогою платіжних систем за три роки зріс на 7 101 млрд грн, або на 34% (рис. 3.2).

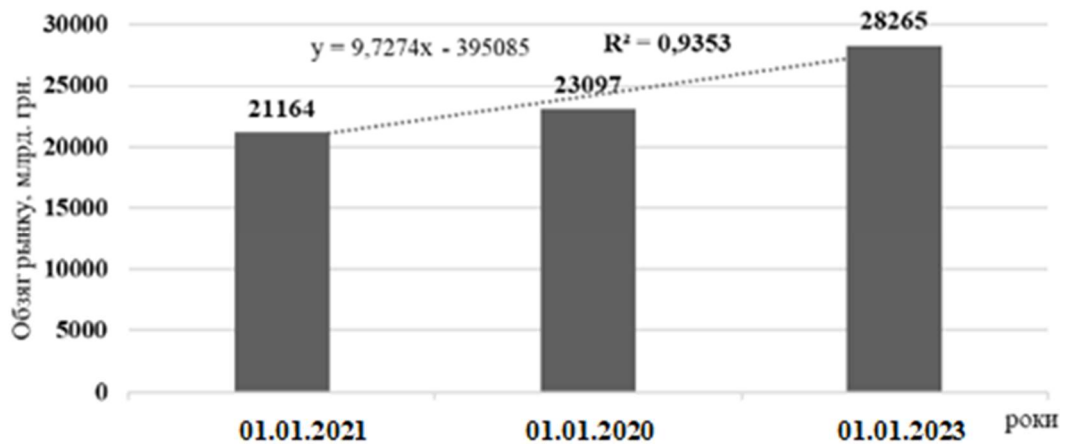

Рис. 3.2. Динаміка загального обсягу ринку платежів за допомогою платіжних систем, млрд грн

Джерело: складено авторами на основі [64]

На рисунку 3.2 використано лінійний тренд, який застосований для демонстрації прогнозування часових рядів, дані яких збільшуються з постійною швидкістю.

Рівняння лінійного тренду має вигляд:

$$y = ax + b,$$

де y – це обсяг транзакцій платіжних систем; x – роки.

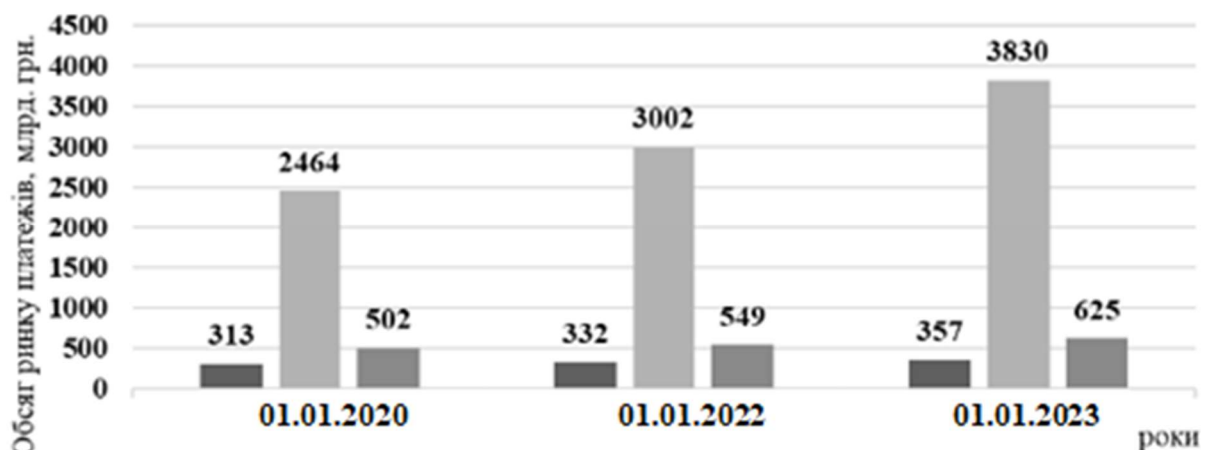

Рис. 3.3. Динаміка загального обсягу ринку платежів у розрізі платіжних систем, млрд грн

Джерело: складено авторами на основі [64]

Лінійний тренд на рисунку 3.3 графічно відображає тенденції і найближчий прогноз даних. Коефіцієнт детермінації (позначається на рис. 3.2 як R^2) – статистичний показник, що використовується у статистичних моделях як міра залежності варіації залежної змінної від

варіації незалежних змінних. Указує, наскільки отримані спостереження підтверджують модель.

Залежно від рівня коефіцієнта детермінації R^2 моделі поділяють на три основні групи:

- модель гарної якості – 0,8–1;
- модель прийнятної якості – 0,5–0,8;
- модель поганої якості – 0–0,5.

Очевидно, що високий індекс апроксимації R^2 , який дорівнює 0,9353, свідчить про надійність та стабільність зростання обсягу транзакцій за допомогою платіжних систем. Як лінійний тренд, так і індекс апроксимації обчислюються автоматично за допомогою інструментів Excel.

Середній темп зростання обсягу транзакцій платіжних систем за останні три роки склав 14%, що свідчить про значне зростання ринку.

За період з 2021 по 2023 рік найбільше зростання спостерігалось у сегменті платежів через карткові платіжні системи, який становив 1 366 млрд грн (збільшення на 55% до 2023 року порівняно з 2022 роком). Зростання платежів через системи переказу грошових коштів склало 123 млрд грн, або 25%. Найменше зростання було зафіксовано в платежах через систему СЕП НБУ – 44 млрд грн, або 14% (рис. 3.3).

На початку 2023 року більшість платежів було здійснено за допомогою карткових платіжних систем – 3830 мільйонів штук, що становить 80% від загального обсягу платежів, порівняно з початком 2021 року. За допомогою систем переказу грошових коштів було здійснено 625 мільйонів транзакцій, або 13% від загального обсягу.

І найменший обсяг платежів було здійснено за допомогою СЕП НБУ – 357 млн шт. (рис. 3.4).

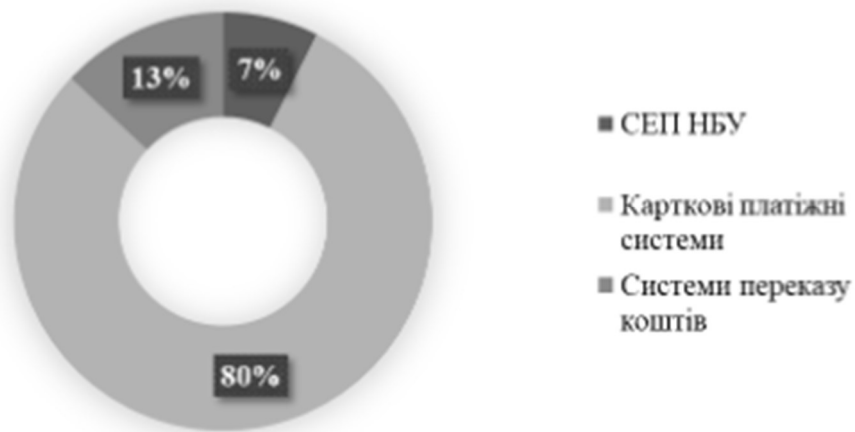

Рис. 3.4. Структура платежів на початок 2023 р. в розрізі платіжних систем, %

Джерело: складено авторами на основі [64]

Незважаючи на у цілому стабільний і динамічний розвиток платіжних систем в Україні, існує низка системних проблем. Так, сьогодні можливо виділити такі:

1. В Україні майже повністю домінується міжнародними платіжними системами (МПС), що робить складним конкуренцію для національних компаній через їхню меншу конкурентоспроможність і досвід у цій сфері. Для привертання нових гравців і створення здорової конкуренції важливо стимулювати і підтримувати національні підприємства у розробці власних платіжних систем та сервісів. Розробка пільг, таких як податкові або кредитні, може сприяти відкриттю бізнесу в цій галузі.

2. Низький рівень захисту прав споживачів у платіжних системах і компаній, які надають ці послуги, відображається у недостатньо розвиненому законодавстві. Національний банк України в 2024 році готує якісні зміни в законодавстві, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності ринку платіжних систем і покращення захисту прав користувачів. Очікується реалізація європейської директиви PSD2, включаючи концепцію Open Banking, для зміцнення конкуренції і захисту прав споживачів, а також впровадження нових технологій [65].

PSD2 (Payment Service Directive 2) - це оновлена директива про платіжні послуги, яка спрямована на розвиток ринку електронних платежів і створення безпечних умов для проведення операцій. Ця директива розширює ринок платіжних послуг для більшого числа учасників, що сприяє підвищенню конкуренції та розширенню можливостей як приватних, так і корпоративних клієнтів [66].

Заплановані оновлення на ринку платіжних систем мають на меті стимулювати якісний та інноваційний розвиток платіжних продуктів, сервісів і послуг. Це, в свою чергу, забезпечить споживачам доступ до різноманітних і доступних сервісів, а також збільшить їх віру в захищеність своїх прав. Крім того, інформування споживачів про основні правила безпеки під час користування платіжними системами грає важливу роль у їх захисті. Тому кожному платіжну систему можна зобов'язати представляти на своїй веб-сторінці інформаційний бюлетень з основними правилами, дотримання яких сприятиме запобіганню випадкам шахрайства.

3. Недостатня фінансова та платіжна грамотність, особливо серед пенсіонерів, є серйозною проблемою. Для її подолання важливо розробити та поширити інформаційні матеріали з покроковою інструкцією, як правильно користуватися платіжними системами у повсякденних розрахунках.

Також можна запропонувати розробку та реалізацію програм підвищення рівня фінансової та платіжної грамотності серед населення через роботу районних пенсійних фондів та фондів зайнятості. Це дозволить збільшити попит на послуги та продукти ринку платіжних систем та сприятиме загальному розвитку цього сектору.

Цей перелік проблем і пропозицій не є вичерпним, але подолання наведених проблем може значно прискорити розвиток ринку платіжних систем.

Подальший розвиток ринку платіжних систем буде залежати від кількох ключових факторів:

- Технологічна інфраструктура: розвиток відповідної технологічної бази, яка забезпечить безперебійну роботу електронних пристроїв для безготівкових розрахунків, таких як банкомати, платіжні термінали та інші.
- Законодавча база: подальше удосконалення законодавства для регулювання ринку, боротьби зі шахрайством, захисту прав гравців та споживачів.
- Якість послуг і маркетинг: підвищення якості наданих послуг і активна маркетингова діяльність компаній, що надають платіжні послуги.
- Цифрова трансформація: розвиток цифрових технологій у фінансовій сфері, що сприятиме швидкому та зручному проведенню розрахунків через різні електронні канали.

Платіжна інфраструктура охоплює всі електронні пристрої, що призначені для проведення безготівкових розрахункових операцій. Вона включає в себе банкомати, платіжні термінали, електронні термінали у торгових закладах, а також імпринтери для друку платіжних чеків.

Отже, наявність ефективних і зручних платіжних пристроїв є ключовою умовою для розвитку ринку безготівкових платежів. Для стимулювання розвитку платіжної інфраструктури необхідно активно залучати підприємства до використання таких пристроїв у своїй діяльності. З урахуванням цих факторів можна зробити висновок, що ефективна платіжна інфраструктура є одним із ключових чинників перспективного розвитку ринку безготівкових платежів як для споживачів, так і для підприємств.

Щодо законодавства, Національний банк України готується гармонізувати національне платіжне законодавство з європейським згідно з угодою про асоціацію з Європейським Союзом. Це включає імплементацію норм європейської директиви PSD2, зокрема щодо Open Banking, що сприятиме збільшенню конкуренції на фінансовому ринку та сприятиме інноваційному розвитку вітчизняного платіжного ринку [67].

Запровадження змін сприятиме створенню єдиної, прозорої системи правил для банківських і небанківських учасників, що підвищить конкуренцію

та якість платіжних послуг, а також забезпечить новий рівень захисту користувачів. Це, у свою чергу, стимулюватиме інновації на ринку платіжних послуг та активізуватиме маркетингову діяльність учасників ринку.

Платіжні системи відіграють ключову роль у сучасній економіці, надаючи можливість здійснення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності та споживачами. Їх раціональна організація сприяє безперебійному функціонуванню фінансового сектору та прискорює здійснення платежів як у національному, так і у міжнародному масштабі. Надійність і ефективність платіжних систем є запорукою стабільності банківської системи та економіки загалом.

Подальші дослідження можуть охоплювати аналіз управлінських та організаційних аспектів управління платіжними системами на державному та корпоративному рівнях. Також важливим є комплексне дослідження питань інформаційно-технологічного та технічного забезпечення функціонування платіжних систем для розширення їх використання на території України.

Висновки до третього розділу

Розділ 3 аналізує тенденції розвитку ринку безготівкових платежів в Україні, починаючи з обсягу та динаміки транзакцій через різні платіжні системи протягом 2021–2023 років. Дослідження виявило значне зростання обсягу платежів через карткові платіжні системи та системи переказу грошових коштів, що свідчить про зростання популярності та використання електронних платіжних послуг у країні.

Спостереження за структурою платежів на початок 2023 року показує перевагу карткових платіжних систем, що відображається у великій кількості транзакцій, здійснених через ці системи. Однак попри стабільний розвиток ринку, існують системні проблеми, такі як монополізація ринку

міжнародними платіжними системами, недостатній рівень захисту прав споживачів та недостатня платіжна та фінансова грамотність деяких категорій населення.

У своєму дослідженні розділ виносить кілька ключових висновків та рекомендацій. По-перше, для подальшого розвитку ринку необхідно зосередитися на розвитку технологічної платіжної інфраструктури, що включає у себе різноманітні електронні пристрої для безготівкових розрахунків. Подальше вдосконалення законодавства, яке гармонізується з європейськими стандартами, важливо для забезпечення захисту прав гравців та споживачів, а також створення конкурентного середовища на ринку.

Підвищення якості послуг та маркетингова активність компаній, що надають платіжні послуги, також є важливими аспектами для залучення клієнтів та сприяння розвитку ринку. Крім того, розвиток цифровізації у фінансовій сфері може стати додатковим стимулом для зростання ринку безготівкових платежів.

Загальною метою дослідження є стимулювання стабільного та інноваційного розвитку платіжних систем в Україні, з метою підвищення якості платіжних послуг, захисту прав споживачів та сприяння економічному зростанню країни.

ВИСНОВКИ

Платіжні системи та системи розрахунків є невід'ємною частиною функціонування будь-якої економіки, включаючи Україну. Вони забезпечують можливість суб'єктам економіки переказувати грошові кошти та виконувати розрахунки за зобов'язаннями, що виникають у процесі діяльності. Надійні та ефективні платіжні системи є ключовим чинником стабільності банківської системи та економіки в цілому.

Україна активно впроваджується у світовий платіжний простір, а Національний банк України встановив Національну систему масових електронних платежів для сприяння безготівковим розрахункам серед населення. Жорстка конкуренція між банками за сегменти ринку платіжних карток є важливим фактором для забезпечення ефективності платіжної системи країни та задоволення потреб населення у безготівкових оплатах за товари та послуги.

Наукові дослідження зосереджуються на аналізі Національної системи масових електронних платежів, відкриваючи її особливості та пропонуючи ідеї для подальшого розвитку. Ця тема викликає значний інтерес серед вітчизняних економістів, які досліджують теоретичні аспекти платіжних систем України, їхній розвиток та вплив на економіку країни.

У ході виконання дипломної роботи ми виконали такі завдання:

- Визначили теоретичні аспекти функціонування платіжних систем
- Дослідили засади функціонування національних платіжних систем
- Вивчили нормативно-правову базу функціонування національної платіжної системи в Україні
- Оцінили діяльність системи електронних платежів
- Проаналізували діяльність систем масових платежів в Україні
- Дослідили розвиток ринку платіжних карток в Україні
- Дослідили зарубіжний досвід функціонування платіжних систем

– Визначили проблеми та перспективи розвитку національних платіжних систем в Україні

Розділ 1 розкрив нам сучасний стан правового регулювання платіжних систем в контексті активного впровадження цифрових технологій та розвитку цифрової національної економіки. Результати нашого дослідження вказують на низку важливих питань, які потребують уваги та вдосконалення.

Платіжна система є необхідною для здійснення переказу коштів та розрахунків, що становить основу для функціонування грошово-кредитних відносин та економічної активності в цілому. Розробка ефективних правил і структур платіжної системи, забезпечення безпеки та надійності її функціонування є важливим завданням для забезпечення стабільності та розвитку економіки країни. Таким чином, подальше вивчення та вдосконалення національної платіжної системи має велике значення для фінансової стабільності та економічного зростання.

Зокрема, ми виявили, що Закон України "Про платіжні послуги" не визначає чітко електронні платіжні системи та не надає достатньої інформації щодо їх функціонування. Також, існує нестача системності у визначенні правового статусу учасників платіжних систем, а також відсутність істотних умов у договорах між ними.

Ми розглянули функції та організаційні аспекти функціонування національних платіжних систем. Основна увага була приділена ролі міжнародних платіжних систем у забезпеченні грошових трансакцій між різними країнами та міжнародними організаціями.

У контексті швидкого розвитку технологій та їх впливу на платіжні системи, ці прогалини у правовому регулюванні можуть стати перешкодою для подальшого розвитку електронних платіжних систем в Україні. Тому, вирішення цих питань стає надзвичайно важливим для створення сприятливого середовища для їх функціонування та розвитку.

Пропоновані підходи до вдосконалення правового регулювання платіжних систем в Україні, які враховують сучасні виклики та світовий

досвід, мають потенціал покращити цю сферу. Це, у свою чергу, сприятиме подальшому розвитку цифрової економіки та євроінтеграційних процесів в країні, створюючи більш конкурентоспроможне та інноваційне середовище для бізнесу та споживачів.

Банківські установи відіграють ключову роль у функціонуванні платіжних систем. Їхня ефективна співпраця та відповідальність визначають стабільність та ефективність платіжних систем. Центральний банк, у свою чергу, грає важливу роль у нагляді за дотриманням нормативних вимог та правил функціонування платіжних систем.

Загальний висновок підкреслює необхідність постійного контролю та вдосконалення платіжних систем для забезпечення їх ефективності та надійності на міжнародному рівні.

Розділ 2 висвітлює нам розвиток ринку безготівкових платежів та платіжної інфраструктури в Україні, відображаючи його динаміку, тенденції та ризики. Аналізуючи дані представлені в таблицях і графіках, можна зробити кілька ключових висновків.

По-перше, спостерігається позитивна динаміка розвитку ринку платіжних карток в Україні. Збільшення кількості учасників карткових платіжних систем, держателів електронних платіжних засобів та обсягів їх у обігу свідчить про поступове зростання популярності безготівкових операцій серед населення та підприємств. Цей розвиток може бути спричинений зручністю, швидкістю та безпекою безготівкових платежів, а також активною рекламою та просуванням безготівкових платіжних сервісів з боку банків та платіжних систем.

По-друге, варто звернути увагу на те, що розвиток цифрових технологій у сфері фінансів несе за собою певні ризики, зокрема, ризик шахрайства та інші оперативні, системні та репутаційні ризики. Ці ризики потребують систематичного контролю та реагування з боку фінансових установ та органів регулювання.

По-третє, важливо визначити, що захист електронних платежів вимагає спільних зусиль від усіх учасників, включаючи організації, користувачів та уряд. Впровадження механізмів перевірки, аутентифікації та моніторингу, таких як система 3D Secure, є кроком у напрямку забезпечення безпеки електронних транзакцій.

Загалом, розділ 2 підкреслює необхідність постійного вдосконалення і захисту безготівкових платежів в умовах швидкої цифрової трансформації. Це вимагає не лише технологічних інновацій, але й ефективного управління ризиками та співпраці всіх зацікавлених сторін.

Розділ 3 аналізує тенденції розвитку ринку безготівкових платежів в Україні, починаючи з обсягу та динаміки транзакцій через різні платіжні системи протягом 2021–2023 років. Дослідження виявило значне зростання обсягу платежів через карткові платіжні системи та системи переказу грошових коштів, що свідчить про зростання популярності та використання електронних платіжних послуг у країні.

Спостереження за структурою платежів на початок 2023 року показує перевагу карткових платіжних систем, що відображається у великій кількості транзакцій, здійснених через ці системи. Однак попри стабільний розвиток ринку, існують системні проблеми, такі як монополізація ринку міжнародними платіжними системами, недостатній рівень захисту прав споживачів та недостатня платіжна та фінансова грамотність деяких категорій населення.

У своєму дослідженні розділ виносить кілька ключових висновків та рекомендацій. По-перше, для подальшого розвитку ринку необхідно зосередитися на розвитку технологічної платіжної інфраструктури, що включає у себе різноманітні електронні пристрої для безготівкових розрахунків. Подальше вдосконалення законодавства, яке гармонізується з європейськими стандартами, важливо для забезпечення захисту прав гравців та споживачів, а також створення конкурентного середовища на ринку.

Підвищення якості послуг та маркетингова активність компаній, що надають платіжні послуги, також є важливими аспектами для залучення клієнтів та сприяння розвитку ринку. Крім того, розвиток цифровізації у фінансовій сфері може стати додатковим стимулом для зростання ринку безготівкових платежів.

Загальною метою дослідження є стимулювання стабільного та інноваційного розвитку платіжних систем в Україні, з метою підвищення якості платіжних послуг, захисту прав споживачів та сприяння економічному зростанню країни.

Загалом, сучасних умовах платіжні системи відіграють ключову роль у функціонуванні економіки, забезпечуючи можливість ефективного переказу та розрахунків грошових коштів як між суб'єктами господарювання, так і між населенням. Розвиток технологій та впровадження інновацій сприяють появі нових можливостей для безготівкових платежів, що зростає у значенні як для бізнесу, так і для споживачів. Необхідно постійно вдосконалювати платіжні системи, забезпечуючи їхню надійність, ефективність та зручність використання, щоб вони відповідали потребам сучасного глобального ринку та сприяли стабільному розвитку економіки країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анапольська А.І. Класифікація типових слідів злочинів, які вчиняють з використанням пластикових платіжних засобів. Криміналістичний вісник, 2020. С. 127-131.
2. Белопятов А.К. По світу з картою. Українська туристична газета. 2020. С. 34.
3. Використання Національної системи масових електронних платежів у соціальній сфері. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=75962>. (дата звернення: 03.04.2024).
4. Вісник Національного банку України, 2021.
5. Гетманцев, Д.О. Банківське право України. навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Центр учбової літератури, 2019. 344 с.
6. Гинзбург А.І. Пластикові карти, 2022.
7. Гроші. Кредит. Банки. «Юрайт», 2020. 620 с.
8. Діяльність платіжних систем на ринку України в 2023 році. Вісник Національного банку України, 2023. С. 12-17.
9. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20/ed20230101#Text>. (дата звернення: 02.04.2024).
10. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>. (дата звернення: 02.04.2024).
11. Вовченко О.С. Напрями розвитку платіжних систем в Україні в умовах європейської інтеграції. Економічний вісник, 2022, №4.С. 49.
12. Українська Л.О. Державне регулювання платіжних систем. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2021-2022. № 76-77. С. 17-23.

13. Електронні платіжні системи: що це та як працюють? URL: <https://ua.news/ua/money/elektronni-platizhni-sistemi-shho-tse-ta-yakpratsyuyut>. (дата звернення: 12.04.2024).

14. PostFinance for private customs. URL: <https://www.postfinance.ch/en/private.html>. (дата звернення: 10.04.2024).

15. Automated Clearinghouse Services. URL: https://www.federalreserve.gov/paymentsystems/fedach_about.htm. (дата звернення: 09.04.2024).

16. Пожидаєва М.А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні: дис.д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 578 с.

17. Ханін І.Г., Сопін Є.О. Електронні платіжні системи: особливості функціонування та оцінка економічної ефективності. Проблеми економіки, 2021. № 4 (50). С. 176.

18. Циганов С.А. Апалькова В.В. Розвиток електронних платіжних систем в Україні: міжнародний аспект та інституціональні засади. Фінансовий простір, 2019.

19. Каднічанська В.М., Кирильчук О.П. Аналіз сучасного стану Національної системи масових електронних платежів і перспективи її розвитку Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи в сучасних умовах, 2021.

20. National Bank of Ukraine. (2022). Systema elektronnykh platezhiv (SEP). URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53859&cat_id=36045. (дата звернення: 02.04.2024).

21. National Bank of Ukraine. (2023). Systema elektronnykh platezhiv URL: <https://bank.gov.ua/payments/sep>. (дата звернення: 08.04.2024).

22. Концепція проекту Cashless economy від 18.06.2016. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31538042>. (дата звернення: 08.04.2024).

23. Міжнародний досвід обмеження готівкових розрахунків та збільшення безготівкових розрахунків від 3.09.2015 Офіційне Інтернет представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=21230658>. (дата звернення: 02.04.2024).

24. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. Платіжні системи та розрахунки. Аналіз діяльності СЕП. Система електронних платежів Національного банку України станом на 01 січня 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=62840838&cat_id=78675. (дата звернення: 06.04.2024).

25. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. Платіжні системи та розрахунки. Інформаційні матеріали. Дані щодо діяльності в Україні систем переказу коштів, створених резидентами та нерезидентами. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=64288362&cat_id=105262. (дата звернення: 06.04.2024).

26. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. Огляд ринку платіжних карток та платіжної інфраструктури України за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64347382>. (дата звернення: 02.04.2024).

27. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. Платіжний ландшафт України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=26242935&cat_id=22954750. (дата звернення: 08.04.2024).

28. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>. (дата звернення: 05.04.2024).

29. Системи грошових переказів в Україні: як дешево перевести гроші за кордон. URL: <http://vashbankir.com/financial-literacy/expert-advice/sistemy->

denezhnyh-perevodov-v-ukraine-kak-deshevo-perevesti-dengi-zarubezh.html?hl=uk. (дата звернення: 02.04.2024).

30. Ситник І. П., Цвіль Ю. І. Діяльність Національного банку України в регулюванні функціонування платіжних систем і його вплив на їх розвиток в Україні. Економічні науки, 2019.

31. Новини ради платіжної організації НСМЕП. Вісник НСМЕП. URL: <http://nsmer.livejournal.com>. (дата звернення: 12.04.2024).

32. Використання Національної системи масових електронних платежів у соціальній сфері. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=75962>. (дата звернення: 15.04.2024).

33. Національні банківські системи, 2021. 264 с.

34. Пацера М. Підсумки роботи НСМЕП. Вісник НБУ, 2019. С. 37-41.

35. Пацера М. Сучасний стан Національної системи масових електронних платежів. Вісник НБУ, 2020. № 1. С. 41-43.

36. Пиріг С. О. Платіжні системи. навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2020. 240 с.

37. Положення про захист інформації в Національній системі масових електронних платежів: положення: затверджена 02.06.2008 № 119/Національний банк України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va119500-08>. (дата звернення: 02.04.2024).

38. Ковальчук Т.Т. Сучасні платіжні системи. Київ : Знання, 2020. с. 20.

39. Околіта Л. Операції з використання платіжних карток НСМЕП. Вісник НБУ, 2020. № 3. С. 66-67.

40. Підсумки роботи НСМЕП у 2022 році. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74257>. (дата звернення: 05.04.2024).

41. Вимоги до платіжної інфраструктури учасників Національної платіжної системи «Український платіжний простір» № 314 від 27.07.2016 р. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43756125>. (дата звернення: 03.04.2024).

42. Технологічний регламент роботи системи електронних платежів Національного банку України № 577-рш від 11.09.2017 р. URL: https://www.cct.com.ua/2017/11.09.2017_577.htm. (дата звернення: 11.04.2024).
43. Савелко Т.В. Вплив міжнародних платіжних карткових систем на розвиток ринку банківських послуг України. Київ, 2019. с. 23.
44. Офіційний сайт Національного банку України. Платежі та розрахунки. URL: <https://bank.gov.ua/>. (дата звернення: 02.04.2024).
45. Колдовський М.В., Ващенко О.М. Ризики використання банківських платіжних карток. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>. (дата звернення: 10.04.2024).
46. Нагородження переможців FinAwards 2022. URL: <https://finawards.com.ua/#nomination-9>. (дата звернення: 10.04.2024).
47. Braun M., McAndrews J., Roberds W., Sullivan R. (2019) Understanding Risk Management in Emerging Retail Payments. URL: <https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/epr/08v14n2/0809brau.pdf>. (дата звернення: 02.04.2024).
48. Lake A.J. (2023). Risk management in Mobile Money: Observed Risks and Proposed Mitigants for Mobile Money Operator. URL: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/e6ae6dd9-ad8c-4663-9c38-832c1d46a9f0/Tool+7.1.+Risk+Management.pdf?MOD=AJPERES&CVID=khAOg2B>. (дата звернення: 02.04.2024).
49. Ferrari M.M., Arnaud M., Livio S. (2020). Central bank digital currency in an open economy. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2488~fede33ca65.en.pdf?ac12ca088c73513aca6012ea1e3671d2>. (дата звернення: 09.04.2024).
50. Commerce Glossary (2020). URL: <https://www.2checkout.com/ecommerce-glossary/3d-secure/>. (дата звернення: 02.04.2024).
51. Правила безпечних інтернет-платежів (2021). URL: <https://easypay.finance.ua/9-pravyl-bezpechyhinternet-platezhiv>.

52. Гребенюк Н.О. Фінансова безпека банків: система розпізнання загроз та усунення ризиків. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Економічна*, 2023. С. 53-64.
53. Прокопенко Н., Мирончук В., Шепель І. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. *Економіка та суспільство*, 2022.
54. Белопятов А.К. Платіжна картка. Туристична газета. 2021. № 5. - С. 38.
55. Анапольська А.І. Класифікація типових слідів злочинів, які вчиняють з використанням пластикових платіжних засобів. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1. С. 127-131.
56. Віднійчук-Вірван Л.А. Платіжні системи : навчальний посібник. Львів : Магнолія плюс, 2019. 190 с.
57. Кравець В.М. Розвиток платіжних систем в Україні та новітні форми розрахунків. *Вісник НБУ*, 2020. С. 45–47.
58. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 р., зі змінами та доповненнями. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.04.2024).
59. Платіжні системи : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2020. 416 с.
60. Адабашев Т.К. До питання класифікації платіжних систем, що функціонують в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Економічна теорія та право»*, 2023. No 2. С. 142–153.
61. Звіт з оверсайту платіжних систем. 2022 р. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Report_oversight_2018.pdf?v=4. (дата звернення: 17.04.2024).
62. НБУ назвав системно і соціально важливі платіжні системи. URL : <https://finance.liga.net/bank/novosti/natsbank-vpervye-otsenil-deyatelnost-platejnyh-sistem-v-ukraine>. (дата звернення: 06.04.2024).

63. Филатова Е. Платіжні системи в Україні: розбір термінології НБУ. URL : <https://psm7.com/payment-systems/platezhnye-sistemy-v-ukraine-razbor-terminologii-nbu.html>. (дата звернення: 04.04.2024).

64. Нацбанк почав аналіз платіжного ландшафту України. URL : <https://news.dtki.ua/ru/finance/bank-system/53729>. (дата звернення: 04.04.2024).

65. У 2020 в Україні запрацює нове платіжне законодавство – НБУ. URL : <https://psm7.com/legislation/v-2020-v-ukraine-zarabotaet-novoe-platezhnoe-zakonodatelstvo-nbu.html>. (дата звернення: 05.04.2024).

66. Директива PSD2 и відкрита банківська сфера. URL : <https://www.swedbank.ee/about/about/baltic/newRegulations?language>. (дата звернення: 02.04.2024).

67. НБУ готує концептуальні зміни в регулюванні українського платіжного ринку. URL : <https://interfax.com.ua/news/economic/599085.html>. (дата звернення: 02.04.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

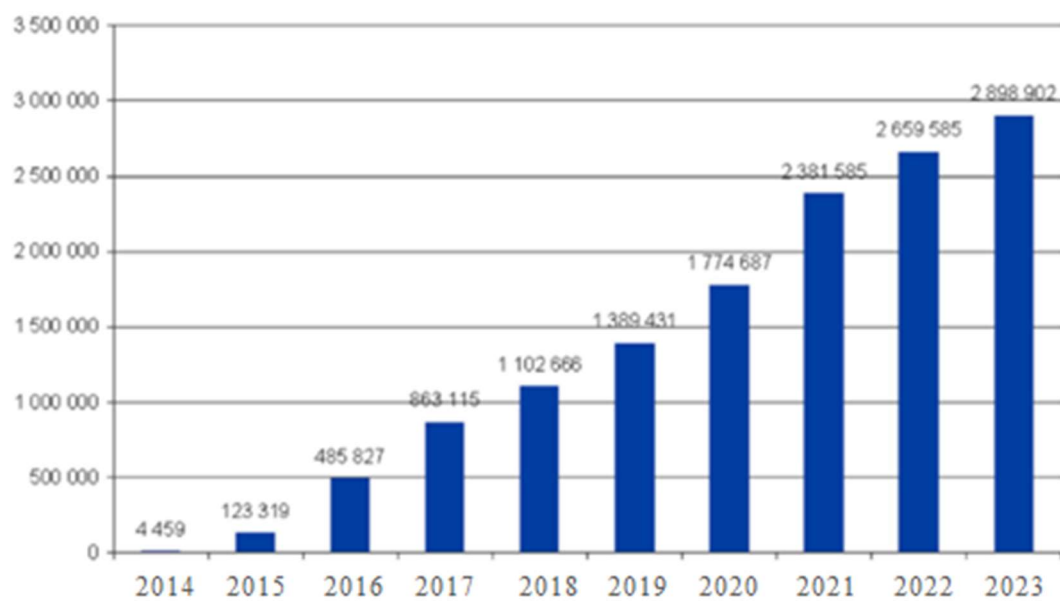

Рис. 1. Емісія платіжних карток НСМЕП

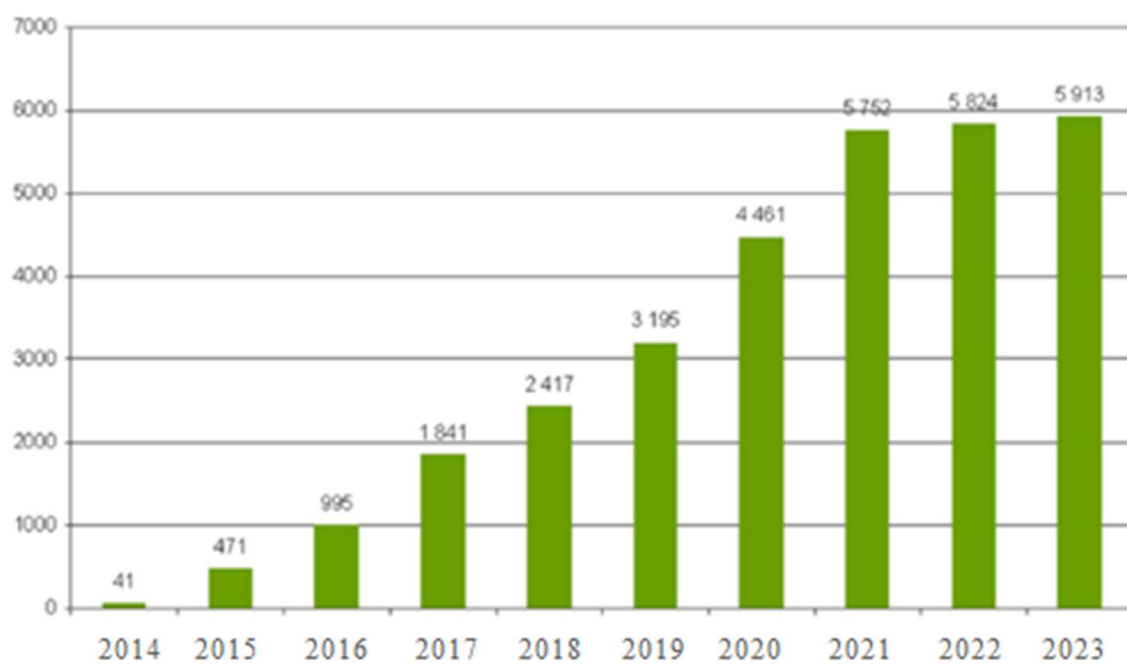

Рис. 2. Зростання кількості терміналів за роками (шт.)

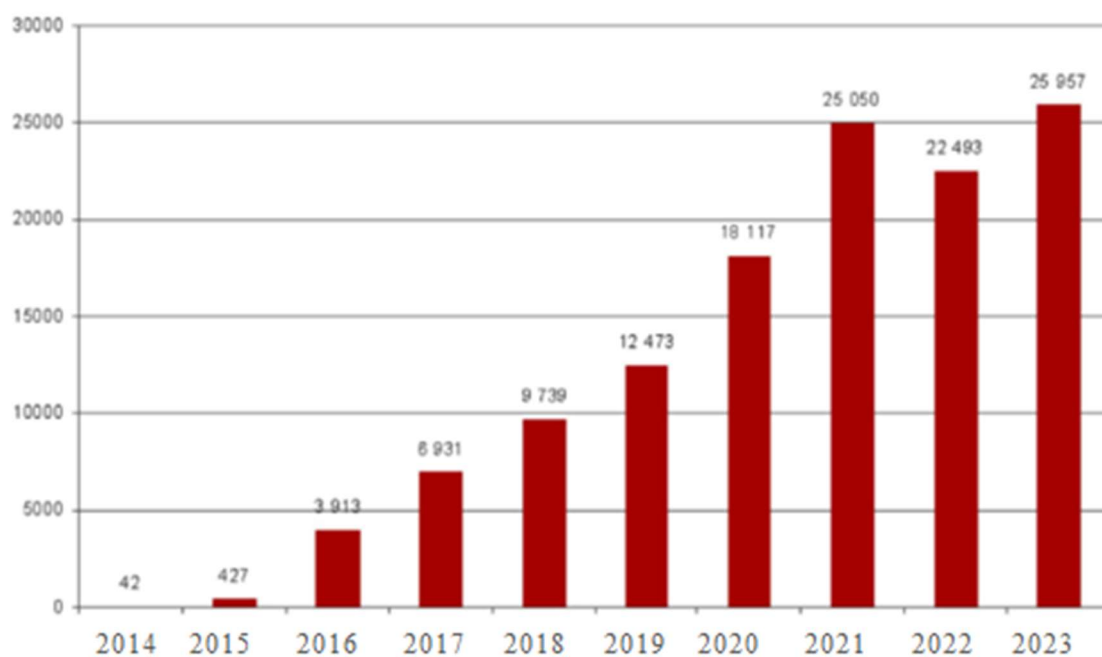

Рис. 3. Річні обороти НСМЕП (млн. грн.)